

KULTURMINNEPLAN FOR EIDFJORD KOMMUNE

EIDFJORD
KOMMUNE

*RÅDGJEVANDE
ARKEOLOGAR*

**«Den som ikke kan føre sitt regnskap over 3000 år, lever bare fra
hånd til munn»**

Johan Wolfgang von Goethe (1749-1832)

«Det folk som glemmer sin historie har ingen fremtid»

Henrik Arnold Wergeland (1808-1845)

*Eidfjord kommune 2019.
Tekst og grafisk utforming
ved Rådgjevande Arkeologar
ANS. Foto ved Ørjan Engedal
dersom ikkje anna er nemnt
i bilettekstar. Framside:
Måbødalen.*

Utsyn frå Skår mot Eidfjord.

Føreord

Ein kulturminneplan gjev oversikt og kunnskap

Å ta vare på kulturarven er ein investering for framtida. Eidfjord er ein kunnskapstank. Kulturminne fortel om levd liv gjennom tida, er kjelder til vår felles historie og skapar tilhøyr i små og stor fellesskap. Kulturminnevern kan leggje grunnlag for næringsutvikling, turisme og vekst. Kulturminne er ein ikkje-fornybar ressurs og skal handsamast som ein del av ei berekraftig utvikling.

Kommunane er viktige forvaltarar av kulturminner og kulturmiljø. For å vera best mogleg rusta til forvaltingsoppgåvene, er ein kulturminneplan eit godt verktøy. Ein kulturminneplan er kommunen si oversikt over viktige kulturmiljø i kommunen og inneheld ein plan for forvaltninga av desse. Hovudmålsettinga for kulturminneplanen for Eidfjord kommune 2020-2024 er å sikra forutsigbarheit og langsiktigheit i kulturminneforvaltinga samt å forenkle og effektivisere kommunen sitt arbeid i plan -og byggesaker. Planen skal fremje kunnskap om kulturminne og den verdien dei har som ein del av vår kulturarv og identitet. Sjølv om det vart utarbeidd ein Kulturvernplan i 1987, vert denne planen likevel å rekne som ein fyrstegenerasjonsplan. I tråd med dette er planen ein temaplan. Det bør ved seinare revisjonar vurderast om planen bør vedtakast som ein kommunedelplan med juridiske bindingar knytt til Plan -og bygningslova.

Denne planen femner vidt i tema, men er avgrensa til faste kulturminne. Med tanke på at Eidfjord kommune er rik på kulturminne, omfattar planen heller ikkje svært mange objekt. Eit viktig målsetjing med arbeidet har vore å få ein god start - å få på plass eit godt fundament å byggje vidare på. Planen skal slik vere fyrste steg i eit langsiktig arbeid med kulturminne i kommunen. Den skal vera eit reiskap for å få gjort konkrete tiltak for konkrete kulturminner frå starten av. Av den grunn er det naudsynt å prioritere.

Eidfjord 2020

Lisbeth Bygstad Celik
- Kultursjef -

Innhald

Føreord

DEL 1 - INNLEIING

5

Målsetjingar

6

Definisjonar og omgrep i kulturminnevernet

9

Kvifor er kulturminna verdifulle?

9

Korleis kan me ta vare på kulturminna?

10

Nasjonale og regionale vern og føringar

13

DEL 2 - SOGA OG SPORA

14

Jakt og fangst

15

Garden

17

Ferdsla

19

Det store hamskiftet

21

Vatnet - til grøde og kraft

23

Krigen i Eidfjord

26

Kunst og kunstnarliv

28

DEL 3 - UTVALDE KULTURMINNE OG KULTURMILJØ 29

DEL 4 - HANDLINGSPROGRAM

68

Prioriteringar

69

Handlingsplan for planperioden

69

DEL 5 – KJELDER, LISTER OG KART

70

Kjelder

70

Lokalhistorisk litteratur

71

Liste over kulturminne og kulturmiljø i planen

72

Kartdel

73

DEL 1

INNLEIING

Læg Reid - Vik.

Målsetjingar med planen

Kulturminne er spor etter levd liv. Desse spora lokkar og tvingar oss til refleksjon over det som var, er og kan bli. Dei er ekte og autentiske og kan ikkje erstattast om dei fyrst er tapte. Kulturminna er verdifulle av di dei gjev oss *kunnskap*, av di dei gjev oss *opplevingar*, og av di dei er ein *bruksressurs*. Alt kan ikkje takast vare på og det overordna målet for denne planen er å skape eit medvite tilhøve til *kva som er viktigast å ta vare på*.

Planen har fylgjande delmål:

- å få utarbeidd eit rammeverk med fokus på kulturhistorisk oversyn og samanheng, kulturminnekategoriar, lovverk, vernekriterium, forvaltning og formidling.
- å presentere tilfanget av kjende kulturminne i kommunen
- å lage ein handlingsplan med prioriteringar for vidare arbeid med kulturminne:

Definisjonar og omgrep i kulturminnevernet

Kulturminnelova (LOV 1978 nr. 50 Lov om kulturminne) definerer **kulturminne** som: «alle spor etter menneskelig aktivitet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til».

Når eit eller fleire kulturminne går inn i ein vidare heilskap eller samanheng, kan ein snakke om eit **kulturmiljø**. Vurderingar av kulturhistorie, tidsdjupne, einskilde kulturminne og landskap ligg til grunn når eit kulturmiljø vert definert og avgrensa.

Med **kulturlandskap** meiner vi landskap som er forma av menneske sine liv og aktivitetar gjennom tidene. I ei utvida forståing kan ein også tale om landskap som på ulikt vis ber i seg førestellingar som påverkar mennesket.

Ein skil også mellom **faste-** og **lause kulturminne**. Faste kulturminne er gjerne nettopp faste og integrerte i landskapet – som ein steingard, ei gravrøys eller ei kokegrop. Sjølv om dei let seg flytte, reknar ein òg ståande bautasteinar og steinkrossar til denne kategorien. Lause kulturminne er dei som kan skiljast frå landskapet og setjast i ein monter i eit museum – som ein pilspiss, eit vevlodd eller eit klesplagg.

Ein skil òg mellom **synlege** og **ikkje-synlege kulturminne**. Endeleg kan ein skilje mellom **materielle-** og **immaterielle kulturminne**. Med immaterielle kulturminne meiner ein slike som eksisterer som tanke, handling og lyd – som til dømes song, soger, og ulike former for kunst og handverk.

Primstav, Eidfjord. Hardanger og Voss Museum

Faste, automatisk freda kulturminne (fornminne)

Kulturminnelova (LOV 1978 nr. 50 Lov om kulturminne) gjev visse kulturminne eit automatisk vern, det vil seie at dei er *automatisk freda*. Dette gjeld alle kjende og enno ikkje kjende, kulturminne eldre enn 1537 (reformasjonen), ståande bygg og myntar eldre enn 1650, kulturminne i sjø, vatn og vassdrag eldre enn 100 år, og samiske kulturminne eldre enn 100 år. Om ikkje anna er avgjort av vernestyresmaktene, gjeld fredinga sjølve kulturminnet og ei sone på 5 meter rundt kulturminnet. Andre kulturminnekategoriar kan fredast ved særskilde vedtak, og ein talar då om *vedtaksfreda* eller *forskriftsfreda* kulturminne. *Automatisk freda kulturminne*, *førreformatoriske kulturminne* og *fornminne* vert brukte synonymt i mange samanhengar. Databasen Askeladden er Riksantikvaren sitt offisielle register over automatisk freda kulturminne i Noreg.

Nyare tids kulturminne

Med nyare tids kulturminne meiner vi kulturminne yngre enn 1537 (reformasjonen). Med unntak av ståande bygg og myntar eldre enn 1650, kulturminne i sjø, vatn og vassdrag eldre enn 100 år, og samiske kulturminne eldre enn 100 år, har nyare tids kulturminne ikkje automatisk vern. Gjennom vedtak kan Riksantikvaren også frede nyare tids kulturminne. Det finst ikkje noko landsdekkande samla oversyn over nyare tids kulturminne, slik som for førreformatoriske kulturminne. Det viktigaste landsdekkande registeret over nyare tids kulturminne er SEFRAK – registeret (SEkretariatet For Registrering Av faste Kulturminner), avgrensa til eldre bygningar og ruinar. SEFRAK er fyrst og fremst eit register som har særleg verdi som kjeldemateriale for lokal historie. I tillegg er registeret nytta av kulturminneforvaltinga som utgangspunkt for å finne verneverdige bygningar. SEFRAK-registreringane for Eidfjord kommune vart gjort frå 1986 til 1997.

Synlege og ikkje-synlege kulturminne

Ein skil òg mellom kulturminne som er synlege på overflata, og slike som ikkje er det. Synlege kulturminne kan vere til dømes steingardar, ruinar eller helleristingar. Ikkje-synlege kulturminne er slike som er gøymde under sand, grus, stein, jord, torv eller anna vegetasjon. I prinsippet kan alle typar kulturminne finnast slik, men det er ofte tale om eldstader, steinsetjingar, pløyespor, graver eller bygningsspor. Ei §9 undersøking, det vil seie ei overflaterregistrering eller registrering med prøvestikk og sjakter, i regi av fylkeskommunen, har som hovudmål å kartleggje slike ikkje-synlege-, eller ikkje kjende-, kulturminne i eit utbyggingsområde. Ein reknar med at berre kring 10% av førreformatoriske kulturminne er kjende i dag – resten finst, men er ikkje registrerte av di dei ligg gøymde under markoverflata, eller av di dei av andre grunnar ikkje har blitt oppdaga og melde inn til vernestyresmaktene.

Lause kulturminne

Lause kulturminne er dei som kan skiljast frå landskapet og setjast i ein monter i eit museum – som ein pilspiss, eit vevlodd eller eit klesplagg. Desse har vore laga og brukte – reiskap og klede – og tek oss ofte nærare einskildmennesket enn dei faste minna. Her gjeld dei same grensene som for faste kulturminne: lause minne eldre enn 1537 er automatisk freda. Desse vert i all hovudsak lagra hjå landsdelsmusea, i Eidfjord kommune sitt tilfelle, hjå Universitetsmuseet i Bergen.

Vidare er myntfunn eldre enn 1650 staten sin eigedom. Finnarar av lause automatisk freda kulturminne i Eidfjord kommune pliktar å levere desse inn til vernestyresmaktene ved Vestland fylkeskommune.

Lause kulturminne frå nyare tid frå Eidfjord kommune er samla til fleire nasjonale,

Lægreid.

regionale og lokale samlingar. I tillegg finst truleg ei mengd på private hender rundt om på gardane i kommunen. Ei viktig lokal samling av slike minne er samlingane på Bu. Hardanger og Voss museum er det regionale nivået med store samlingar frå Eidfjord. Norsk Folkemuseum og Universitetsmuseet i Bergen er det nasjonale nivået i denne samanhengen.

Immateriell kulturarv

Med immateriell kulturarv meiner me tradisjonar, skikkar, ritual, musikk, dans og segner og forteljingar med munnleg karakter. Det er her snakk om ei mykje meir flytande og mindre handgripeleg arv en den me finn i bygningar, veganlegg og reiskapar. Til immateriell kulturarv reknar med også slåtten, sjølv om han er nedteikna i notar, og stadnamna, sjølv om dei skulle finnast på kart. Men det er dei tonane som enno ikkje er noterte, og dei stadnamna som enno finst berre i minnet, som er dei sentrale. Dette er ei sårbar kulturarv - ho forsvinn sjølv utan rivingsløyve eller dispensasjon.

På same måten som sogene og tonane kan skrivast ned, kan handverksteknikkar til ein viss grad dokumenterast i tekst, bilete, lyd og film. Men i endå større grad er det her vesentleg med levande tradisjonsberarar og kulturberarar. Det er mykje enklare å halde eit handverk levande, enn å prøve å rekonstruere framgangsmåtane i ettertid. Kunnskapen er *handlingsboren*, han ligg i hendene, kroppane og rørsleane. Og kvart handverk har typisk si eiga, særleine verd av nemningar for delar, reiskap, material

og delprosessar, gjerne også regler, rim og rams som har verka som hugselister i kunnskapsoverføring mellom meister og svein, mor og dotter, gjennom hundreåra. Her er det vesentleg med gode arenaer for framsyning og læring. Best er det om handverket vert kopla til levande marknader og etterspurde produkt. Kunsten å byggje ein steingard var ein gong ålmenn - i dag er handverket eit truga kulturminne.

Det finst truleg mange segner i Eidfjord der landskapsformasjonar spelar ei sentral rolle. Når ein skal nærme seg denne kulturarva bør ein vurdere heilskapen, både forteljaren, forteljinga, og i mange tilfelle, naturformasjonar som står sentralt i forteljinga. Innsamling, lydopptak og nedskriving av soger er vesentleg i arbeidet med å ta vare på dette materialet. Men levande vert tradisjonen berre når ein greier å kople dei gamle historieforteljarane med eit ungt publikum, slik at ein får til ei kunnskapsoverføring over same lest som dei mange tidlegare overføringane. Endeleg kan det i denne samanhengen også vere viktig å ta vare på og verne om naturfenomen som i seg sjølv ikkje fyller vanlege kriterium for vern. Eit raskt blikk på stadnamna på Vidda viser at her må ha funnest ei stor mengd "forklaringssegner".

Immateriell kulturarv femner også om meir prosaiske og kvardagslege vitnemål og historier om *levd liv*. Det som ein gong var monotont kvardagsliv for forteljaren, er verdifull immateriell kulturarv for kommande generasjonar. Korleis var livet før dei seinare revolusjonane i kommunikasjon og hushaldning? Korleis levde dei før kjøleskåpet - og korleis var det når fyrste telefonapparatet kom i hus?

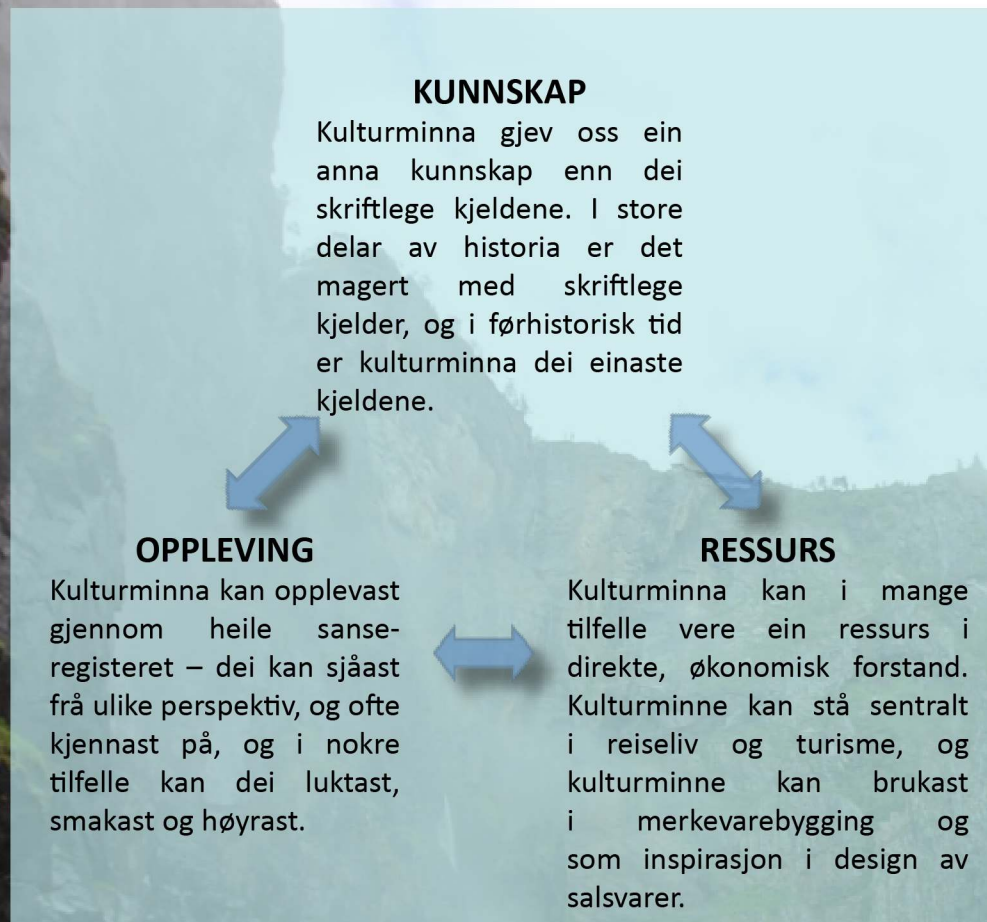
Kvifor er kulturminna verdifulle?

Stortingsmelding nr 16 (2004-2005) "Leve med kulturminne", skisserar eit triangel av forenkla, overordna verdier i kulturminne (2005):

- kunnskapsverdi
- opplevingsverdi
- bruksverdi

Grunnlaget for å verne kulturminne er såleis at dei har verdi som kjelder til kunnskap, som grunnlag for oppleving og som ressurs for bruk. Automatisk freda kulturminne og kulturminne freda gjennom vedtak har i utgangspunktet alltid høg verdi. Vidare ser ein ofte eit meir finmaska sett av delverdier som til dels kan sorterast under dei tre overordna verdiane:

- Opplevingsverdi
- Kunnskapsverdi
- Alder
- Autentisitet
- Arkitektonisk, kunstnerisk eller handverksmessig verdi
- Sjeldanheit/representativitet
- Miljøverdi
- Symbolverdi
- Identitetsverdi
- Økonomisk verdi og/eller bruksverdi
- Berekraft

Krigsminne, Kråkeskarvet

Korleis tek me vare på kulturminna?

Lovverk

Kulturminne kan gjevast juridisk vern gjennom to lovverk:

- Lov om kulturminne (LOV 1978 nr. 50 Lov om kulturminne)
- Plan- og bygningslova

Kulturminnelova gjev visse kulturminne eit automatisk vern, det vil seie at dei er automatisk freda. Dette gjeld alle kjende og ikkje-kjende kulturminne eldre enn 1537 (reformasjonen), ståande bygg og myntar eldre enn 1650, kulturminne i sjø, vatn og vassdrag eldre enn 100 år, og samiske kulturminne eldre enn 100 år. Om ikkje anna er bestemt av vernestyresmaktene, gjeld fredinga sjølve kulturminnet og ei sone på 5 meter rundt kulturminnet. Andre kulturminnekategoriar kan fredast ved særskilde vedtak, og ein snakkar då om *vedtaksfreda* eller *forskriftsfreda* kulturminne.

Det er Plan- og bygningslova som er kommunen sitt juridiske verkemiddel i kulturminnevernet. Her kan kommunen gje kulturminne eit reguleringsmessig vern:

- sikre kulturminne og kulturmiljø som er freda etter kulturminnelova (automatisk eller gjennom vedtak/forskrift)
- sikre andre bevaringsverdige kulturminne og kulturmiljø.

I Plan- og bygningslova er dei viktigaste verktøya *omsynssonar* (Pbl § 11-8) (tidlegare spesialområde bevaring). Omsynssonene kjem i tillegg til arealbruksformålet i planen, og kan krysse desse. Omsynssonene skal vidare synast på plankartet uavhengig av arealformålet. Desse fører med seg strengare reguleringsføresegner enn elles: til dømes strengare krav om byggjesøknad, krav til materialbruk og vedlikehald. Det er òg rom for å verne fast interiør. Generelt er krava mindre strenge enn ved freding.

Omsynssonene er eit verkemiddel for å vise og verne dei viktigaste omsyna, og ikkje til dømes for å markere alle registrerte kulturminne. Som hovudregel nyttar ein § 11-8 sone d) for område som er freda etter kulturminnelova, og § 11-8 sone c) for område rundt slike, eller andre område.

Økonomiske støtteordningar

Vestland fylkeskommune

Vestland fylkeskommune har fleire støtteordningar retta mot kulturminnetemaet. Ei viktig ordning er "Tilskot til istandsetjing av verneverdige kulturminne". Det er kommunane i fylket og eigarar av regionalt prioriterte kulturminne som kan søkje. Ein viktig føresetnad er at det omsøkte kulturminnet skal vere prioritert i kommunal kulturminneplan (eventuelt at det er regulert til bevaring/omsynssone, eller er vurdert av fylkeskommunen til å ha høg regional verdi). Ei anna viktig ordning er tilskotsordninga for freda kulturminne i privat eige. Meir informasjon er å finne på nettsidene til fylkeskommunen: <https://www.vestlandfylke.no/kultur/kulturarv/>

Kulturminnefondet

Her finst eit lågterskeltilbod for alle eigarar og forvaltarar av verneverdige kulturminne. Det er eit krav at prosjektet ikkje er påbyrja eller slutført, men elles kan ein her få støtte til alle typar kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap. Kulturminnefondet har eit elektronisk søknadssenter med god rettleiing gjennom heile søknadsprosessen. Sjå meir her: <https://kulturminnefondet.no/>

Fortidsminneforeninga - Kulturminne for alle

Her finst ei tilskotsordning for istandsetjing av kulturminne. Det er eigarar av kulturminne som kan søkje, og prosjekt som har fokus på kompetanseoverføring vert prioriterte. Det er også eit krav om at bygningar som skal støttast må vere tilgjengelege for ålmenta og det må liggje føre ein plan for vidare bruk. Fortidsminneforeninga delar også ut stipend til unge utøvarar av tradisjonshandverk. Støtteordningane til Fortidsminneforeninga er støtta av Sparebankstiftelsen DnB

SMIL

SMIL, tilskot til Spesielle Miljøtiltak I Landbruket, har som føremål å fremje natur- og kulturminneverdiane i jordbruket sitt kulturlandskap og redusere forureininga frå jordbruket. Landbruksdirektoratet har i 2019 fordelt 115 millionar kroner til fylkesmennene som fordeler vidare til kommunane. Eigarar og forvaltarar kan mellom anna søkje om istandsetjing og vedlikehald av verneverdige bygningar og skjøtsel av gammal kulturmark. Frå og med 2019 kan du søkje SMIL-midlar via internett. Innlogga på Altinn kan du hente fram søknadsskjema med rettleiing til skjemapostane.

Hjølmo.

BREI VERDISKAPING BASERT PÅ KULTUR- OG NATURARV

Brei verdiskaping basert på kultur- og naturarv er eit samspel mellom ulike former for verdiskaping, samspelet gjev ein forsterkande effekt for dei einskilde faktorane, og er eit viktig steg mot berekraftig utvikling.

- **Miljømessig verdiskaping** – styrke kvalitetane og verdiane knytt til kulturminne, kulturlandskap og natur. Verdiane vert skjøtta, haldne i hevd og sikra gjennom heilskapleg planlegging og forvaltning, istandsetjing, tilrettelegging, skjøtsel, atbruk og god ressursforvaltning
- **Kulturell verdiskaping** – auke kunnskap og medvit om lokal kultur- og naturarv, særpreg, tradisjonar, historieforteljing og symbol som grunnlag for utvikling og formidling av identitet og byrgskap knytt til staden.
- **Sosial verdiskaping** – utvikling av felles forståing, engasjement, tillit og tilhøyrse som følgjer av samarbeid, samhandling, dugnad, friviljug innsats, felleskap og nettverk.
- **Økonomisk verdiskaping** – auka lønnsemd gjennom produksjon og sal av varer og tenester, og gjennom auka sysselsetjing for lokalsamfunnet.

Kjelde:

Stortingsmelding 35 (2012-13) Framtid med fotfeste. Telemarksforskning 2009 og 2013: Haukeland, P.I. og Brandtzeig, B.A.

Norsk kulturarv

Norsk kulturarv er ei stifting med føremål å medverke til å ta vare på kulturarva gjennom berekraftig bruk - særleg gjennom aksjonane “Ta eit tak” og “Rydd eit kulturminne”. Les meir om Norsk kulturarv og aksjonane her: <http://www.kulturarv.no/aksjoner>

Ta eit tak

“Ta eit tak” er ein aksjon som rettar seg mot våningshus og driftsbygningar. Dette kan vere verneverdige bygningar i byar og tettstader, eller det kan vere bustadhus i tilknytning til landbruk, fiske, reindrift eller jakt. Dette er eit lågterskel tilbod for alle typar bygningar med kulturhistorisk verdi. Stiftinga UNI er den største økonomiske bidragsytaren til aksjonen.

Rydd eit kulturminne

“Rydd eit kulturminne” tilbyr skular, barnehagar og idrettslag stipend på kr 4000,- for å

rydde og gjere det tilgjengeleg rundt eit kulturminne i sitt nærmiljø. Føremålet er at dette skal auke medvitet om lokale kulturminne, og gjere til at born og unge vert stolte over nærmiljøet sitt. Ordninga får økonomisk støtte frå Sparebankstiftelsen DnB. Ordninga er basert på aksjonar som vert utlyste år om anna.

Riksantikvaren

Dei som eig eller forvaltar kulturminne kan søkje Riksantikvaren om tilskot til tiltak som til dømes istandsetjing, sikring eller skjøtsel. Riksantikvaren har fleire støtteordningar med ulike krav og for ulike målgrupper. Felles for ordningane her er at dei er retta mot eigarar eller forvaltarar av kulturminne med nasjonal verdi. Her finst også ei tilskotsordning retta mot verdiskapingsarbeid - ein føresetnad her er at kommune og fylkeskommune er aktive deltakarar i prosjektet. Meir informasjon er å finne på nettsidene til Riksantikvaren: <https://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Tilskot>

Gamle Læg Reid skule.

Nasjonale og regionale vern og føringar

Eidfjord kommune lyt ta omsyn til ei rekkje føringar frå nasjonalt og regionalt hald i høve til forvalting av kulturminne.

Askeladden

Lokalitetar som er automatisk freda gjennom høg alder etter Kulturminnelova. Til desse kan reknast slike som er freda gjennom vedtak eller forskrift. Desse kan alle seiast å vere freda av di dei er av nasjonal verdi.

KULA-registeret

Riksantikvaren utarbeider eit register over kulturlandskap av nasjonal interesse. I dette er KULA 424 Eidfjord frå 2016 eit av ni område i Hordaland. Med dette er det stilt forventningar til kommunal oppfylging, i fyrste rekkje at området vert lagt inn som omsynssone i arealplanen i kommuneplanen. Føremålet er å ta vare på særskilde kulturhistoriske kvalitetar ved dette landskapet som gjer det til viktig i nasjonal samanheng: jernvinna, gravfelta og ferdslvegane mellom aust og vest.

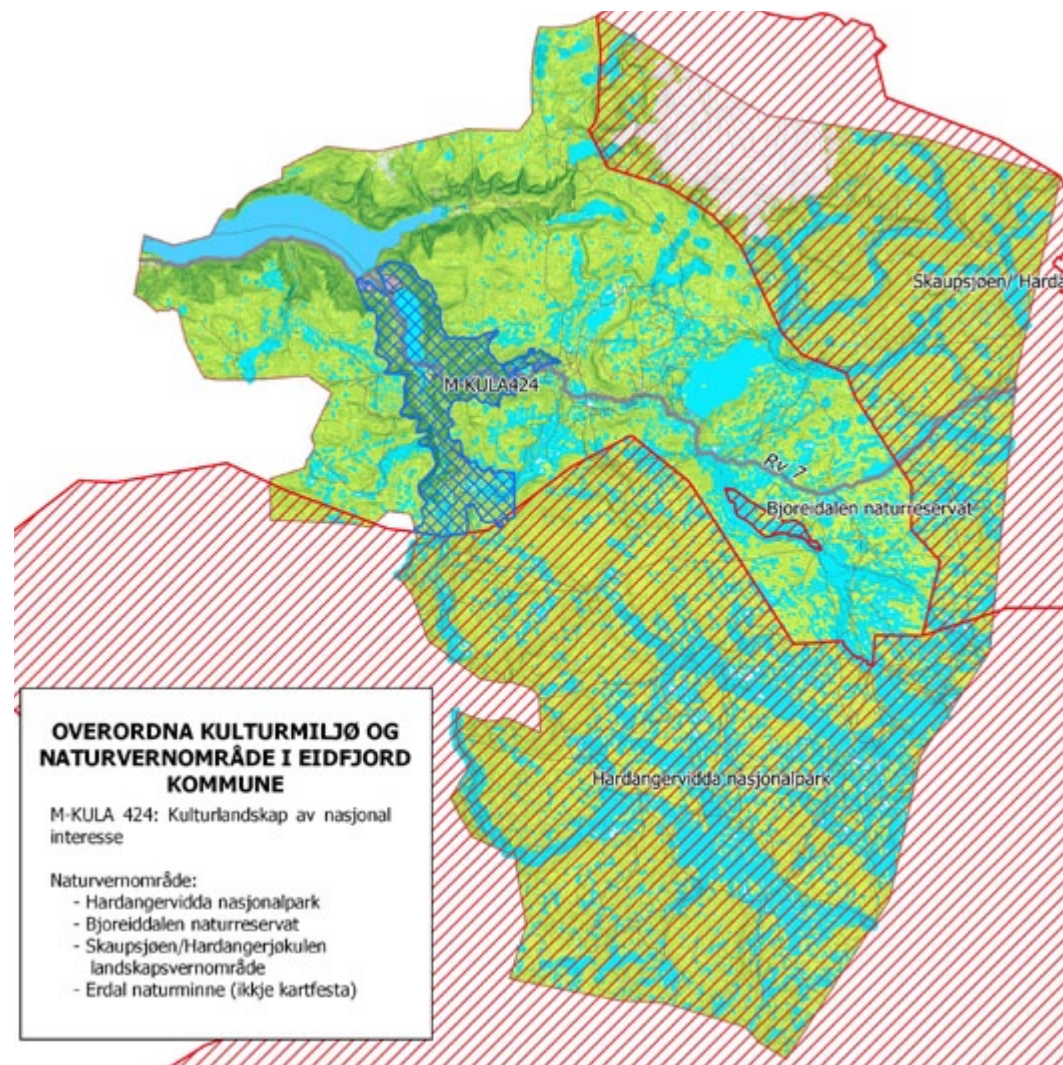
SEFRAK-registeret

SEFRAK-registeret er i utgangspunktet ikkje eit verneregister. I mange kommunar, som i Eidfjord, er SEFRAK det einaste oversynet over eldre bygningsmasse (eldre enn 1900). Registreringane for Eidfjord vart gjort i perioden 1986-1997. Det er ikkje gjort kontrollregistreringar eller revisjonar av registeret, men det kan vere ført endringar på bygningar i Matrikkelen gjennom kommunen si byggesakshandsaming. Bygningar eldre enn 1850, klasse A/raud i SEFRAK, er meldepliktige i fylgje Kulturminnelova (§25). Dette inneber at eigar må søkje kommunen om alle endringar på bygningen, og at kommunen skal sende søknaden til fylkeskommunen for uttale om verneverdi. Kommunen kan gi løyve til riving sjølv om fylkeskommunen rår i frå. Eidfjord kommune har 818 postar i SEFRAK-registeret, 335 av desse er ruinar.

Naturvernområda

I Hardangervidda nasjonalpark inngår også kulturminne- og kulturmiljø i formålet for vern: *“verne ein del av eit særleg verdfullt høg fjellsområde på ein slik måte at landskapet med planter, dyreliv, natur- og kulturminne og kulturmiljøet elles vert bevart”* (frå § 2 i Forskrift om vern for Hardangervidda nasjonalpark, 1981). Forvaltinga av nasjonalparken er delegert frå Klima- og miljøverndepartementet til tre fylkesvise tilsynsutval hjå fylkesmennene i Vestland, Oslo og Viken, og Vestfold og Telemark.

Skaupsjøen/Hardangerjøkulen landskapsvernområde er også oppretta med omsyn til kulturminne: *“Føremålet er å verne eit særmerkt og vakkert naturlandskap med mange*

OVERORDNA KULTURMILJØ OG NATURVERNOMRÅDE I EIDFJORD KOMMUNE

M-KULA 424: Kulturlandskap av nasjonal
interesse

Naturvernområde:

- Hardangervidda nasjonalpark
- Bjoreiddalen naturreservat
- Skaupsjøen/Hardangerjøkulen
landskapsvernområde
- Erdal naturminne (ikkje kartfesta)

kulturminne i tilknytning til Hardangervidda nasjonalpark” (§ 2 i Forskrift om vern for Skaupsjøen/Hardangerjøkulen landskapsvernområde, 1981). Dei andre naturvernområda har ikkje vern av kulturminne som formål.

Landsverneplanar

Alle offentlege sektorar er ansvarlege for å utarbeide landsverneplanar for kulturminne innanfor sine sektorar. To av desse sektorane har planar med nedslag i Eidfjord: Statens vegvesen for samferdslesektoren har valt ut gamle Rv 7 gjennom Måbødalen, og NVE for vassdrags- og energisektoren med kraftleidningen Sima-Dagali og Sysendemninga.

A photograph of a moss-covered stone structure in a forest. The structure consists of a large, flat stone slab resting on a stack of smaller stones and a wooden post. The scene is surrounded by lush green vegetation and trees. The text "DEL II" and "SOGA OG SPORA" is overlaid on the image in a stylized font.

DEL II

SOGA OG SPORA

Halne. steinalderlokalitetar langs stranda til høgre for hyttene.

Den kulturhistoriske saga om Eidfjord er å lese i Olav Kolltveit og Henrik Kvalem si *Granvik, Ulvik og Eidfjord i gamal og ny tid* (1977) og Knut Grove si *Eidfjord 1891-2010. Frå fjord til fjell* (2010), i tillegg til *Bergasylja* (årshefte for Eidfjord historielag) og ei mengd andre kjelder som tek for seg avgrensa tema, periodar, gardar eller einskildpersonar (sjå liste bakarst). Typiske trekk ved denne litteraturen er at han i stor grad byggjer på skrivne kjelder, munnlege kjelder, kart- og fotomateriale. Typisk er og at han dveler kring det som har vore, og i mindre grad det som er att. Denne saga skal ikkje skrivast oppatt her. Heller vil me halde delar av saga opp mot nettopp det som er att – *dei spora saga sette*.

Jakt og fangst

Eidfjørene nådde i både sjøen, elva, vatnet og vidda – og såleis i saltvassfisk, ferskvassfisk, hjort og småvilt gjennom dalane og liene, og endeleg reinen, auren og rypa på Vidda. Viktigast mellom desse var reinen. Og kanskje var det han som lokka dei fyrste menneskja inn i det sundrivne landskapet som i dag er Eidfjord kommune. Kva slag fysiske spor i terrenget som kan knytast til jakt, fiske og fangst, er avhengig av korleis jakta føregjekk. Den enklaste og mest vanlege jakta har vore jegeren med våpen – anten det var pil og boge, spyd eller gevær. Det var slik dei jakta dei fyrste jegerane, og slik har dei jakta i Eidfjord i nyare tid til i dag. Denne, i eit kulturminneperspektiv, minimalistiske jaktforma set gjerne ikkje andre merke etter seg enn spor etter telt og hytter, bål plassar og avfall der ein overnatta eller der ein venta på reinen. Slike spor frå førhistoria knyter me gjerne til jakt, medan dei i seinare periodar like gjerne kan vere knytt til driftehandel og anna ferdsle. I delar av jernalder og mellomalder brukte ein også andre jaktmetodar: store fangstanlegg som kravde mange menneske og god organisering. Denne fangstforma har sett etter seg ei mengd spor på Vidda: dyregraver, ledegjerder, bogastelle, kjøtlager med meir.

Det var ei heilt anna Hardangervidda enn den me ser i dag, dei fyrste jegerane tok i bruk. Samfunna som etablerte seg snøgt langs heile Norskekysten, venta i 2500 år før dei tok Vidda i bruk. Då var det allereie gått 500 år sidan den aller siste breresten var vekk smelta. No gjekk furuskogen opp til 1100 høgdemeter på Vestvidda over Eidfjord og 1250 meter på Sentralvidda - og bjørkeskogen nådde endå høgare. Og det er i furuskogen ved vatna på Sentralvidda dei fleste buplassane dukkar opp frå 7500 f.Kr. Dei eldste spora i det som i dag er Eidfjord kommune er såleis frå Halne, Tinnhølen, Langesjøen og Nordmannslågen. Truleg er dette spor etter folk som dreiv jakt på reinsdyr med pil og boge på seinsommar og haust. Men ikkje lenge etter finn ein slike fangstbuplassar oppe på snaufjellet ved Sumtangen under Hardangerjøkulen. Her er restar av eit grophus som er tolka som ein sannsynleg vinterbuplass frå kring 6400 f.Kr. Mykje tyder på at det i hovudsak var austlendingar som brukte Vidda i alle fall dei fyrste 3500 åra: det var enklare tilkomst frå aust, tregrensa gjekk høgare i aust, og det manglar funn frå Eidfjord før 4000 f.Kr. Etter denne tid dukkar dei fyrste spora etter folk opp ved fjorden, samtidig som nokre vestlandske innslag dukkar opp i funna på Vidda: rhyolitt frå Bømlø og ein særmerkt tilverksmåte. Nede ved fjorden dreier det seg om ei øks av Vespestadtype funnen på Lægreid og ein lokalitet påvist gjennom arkeologiske registreringar på Vik i 2010. Det er då freistande å kople desse funna og tenkje at nedre delar av Eidfjord vart teken i bruk av jegersamfunn i Hardangerfjorden som byrja å gjere jaktekspedisjonar til Vidda kring 4000 f.Kr. Kanskje gjorde hjort, småvilt og laks i låglendet også nedre Eidfjord til meir enn eit gjennomfartsområde.

Frå historisk tid veit me at reinen var ein avgjerande matauk for Eidfjørene – særleg for dei høgareliggjande gardane. Framleis i 1960-åra åt dei reinskjøt til middag seks dagar i veka på Hjølmo – og sau til sundags! Matauk har reinen truleg vore til alle tider. I nokre bolkar synest det òg å ha føregått stortilt, organisert massefangst av rein – truleg retta mot eksport og handel med material frå reinen. Fyrste økta er om lag 200-550 e.Kr., det vil seie siste del av eldre jernalder. Andre økta er 1200-1300 e.Kr., altså i høg mellomalderen. Her ser det ut til at det fyrst og fremst var geviret som handelsvare og råmateriale for

Via Eidfjord? Emne til pilspissproduksjon frå Bjornesfjorden på Hardangervidda,, av rhyolitt frå brotet på Siggjo på Bømlo. Slike er førebels dei eldste indikasjonane på ferdslе gjennom Eidfjord, 4000-3500 f.Kr.

kamproduksjon som var drivkrafta. I dag gjer dei DNA-granskingar av avfallsdungane ved jaktbuene på Sumtangen og samanliknar med prøvar frå beinmaterial frå norske og utanlandske mellomalderbyar. Truleg har store mengder gevir vore frakta på kløv gjennom Simadalen, Måbødalen eller Hjølmodalen, lasta om bord på båtar ved fjorden, og frakta til Bergen. Her kan dei ha vorte selde vidare, eller helst hamna hjå dei bergenske kammakarane. Dei ferdige kammane har vidare vore selde ut som ei luksusvare.

Massefangsten kan ha truga reinsbestanden – det veit me mindre om. Meir sikkert er at reinsbestanden fekk ein knekk mot slutten av 1800-talet. Det var då ikkje grunna organisert massefangst, men den enkle, urgamle snikjakta – men med eit nytt våpen. Dei fyrste skytevåpna var tekne i bruk seinast på 1600-talet. Men det var den seinare utviklinga frå munnlading med krut og kule til baklading med ferdige patroner som gav jegeren eit nytt overtak frå 1880-åra frametter. Remingtongeværet frå Kongsberg våpenfabrikk gav høgare skottakt, rekkevidde og presisjon. Etter at forsvaret hadde gått over til Krag-Jørgensen geværet, byrja Kongsberg i 1903 å selje ut overskotslageret av Remingtongeværa til sivile. I 1910 senka dei prisen frå 10 til 6 kroner per våpen, og i perioden 1910-1928 hamna nær 12000 i hendene på jegerar og konkurranseskyttarar. Sturveidaren Tore på Kjeåsen hadde felt sin fyrste rein kring 1859 i 12-årsalderen. På den tid rekna ein 50 meter som trygt skothald med munnladarane. Seinare, då rykta gjekk i Eidfjord om at det på Kongsberg var rimelege Remingtongevær å få kjøpt, ville bror hans på Tveit nede i dalen fare eins ærend for å kjøpe. Det vart gjort avtale om at dersom han også kjøpte med ei borse til Tore, skulle Tore fø opp ein sau på Kjeåsen for broren. Dei kunne no rekne 100 meter, det doble, som rimeleg skothald. Bogeskyttarane hadde tidlegare gjerne måtte rekne berre 25 meter?

Delvis på grunn av meir effektive jaktvåpen, minka reinsbestanden etter 1880. Dette vart forsøkt bøta på med auke i tamreindrifta. Tamreindrift hadde teke til i Eidfjord allereie i 1780-åra, og det vart henta inn ekspertise og tamrein frå samiske område i nordaust. Særskilt under krigen kom tamreinen til å blande seg med villreinen, og i dag reknar ein at 70 % av genmaterialet til villreinen på Hardangervidda kjem frå samisk tamrein.

Dei faste kulturminna er altså fangstbuplassane og fangstanlegga – i stor grad lokalisert innanfor nasjonalparken og landskapsvernområdet. Lause kulturminne er våpen og utstyr knytt til jakt, til slakt, og til frakt av kjøt. Jakta har også sett immaterielle spor – i stadnamn, tradisjon og soger. Ei innsamling og registrering av desse vil truleg i endå større grad vise korleis jakta gjennomsyra tilveret for bufaste fjellbønder i Eidfjord

Perkusjonsgevær med skjefte dekorert med reinshovud. Frå samlingane på Bu (BUM 3120).

Måbø.

Garden

Sjølvs om dei på Hjørmo i 1960-åra åt viltkjøt til middag seks dagar i veka, reknar me dei likevel som gardbrukarar. Kva er so ein gard – og når oppsto garden i Eidfjord? Verken fast bustad, åker eller tamdyr er kvar for seg nok til at ein vil kalle det ein gard. Ordet *gard*, frå norrønt *garðr*, viser til gjerde eller innhegning. Mange forskarar vil i dag hevde at garden oppsto som ei fastare eining med tun og innmark klårt markert og fråskilt med gjerde, i hundreåra etter Kristi føding, altså i tidleg romartid. Dette klåre skillet mellom innmark og utmark spegla eit verdsbilete der eigentlege menneske sov i faste hus rundt ei grue eller åre, og ut frå denne kjernen låg verda som konsentriske ringar. Utanfor innmarka låg utmarka med assosiasjonar til *Utgard* i norrøn tru, med fare, kaos og underjordiske vesen, men likevel ein stad med spaning og potensielle ressursar. Trass dette, var garden i Eidfjord, som elles på Vestlandet, typisk ei produksjonseining som strakte seg frå sjø til fjell. Sjølvs gardar som låg eit stykke frå fjorden, kunne ha naustrett i stranda, slik at ein sikra seg tilgang til ressursane der, og til den ferdsleleia som fjorden var. Sameleis hadde gardar nede ved fjorden beite- og stølsrettar høgt til fjells.

I eit kulturminneperspektiv er det viktig å ha auge for nivåa i gardssamfunnet, og for den variasjonen som fanst i bruksformer, bygningsmasse og andre anlegg i landskapet. Grend, gard og bruk var vesentlege nivå i denne verda. Garden kunne ha berre eitt våningshus, eller han kunne ha mange, og tilsvarande mange brukseiningar. Klyngjetunet oppsto som

ei oppsplitting av det som i jernalderen truleg var store og spreidde brukseiningar. Desse gardane rådde over mark som ikkje vart utnytta maksimalt. I mellomalderen vart desse so gjerne delte i to eller tre. Med Svartedauden vart folketalet sterkt redusert, og ikkje før innpå 1500-talet var talet innhenta. Den vidare veksten gjennom 1600- og 1700-talet førte til ei vidare oppdeling av desse bruka. Desse nye bruka fekk sett opp hus inn til dei gamle, og tunområdet fekk mange stader eit landsbypreg. Skikken med ei mengd mindre uthus med ulike funksjonar var også med å forsterke dette preget. Utanfor tunet låg eit lappeteppe av teigar og åkrar eigde av dei ulike bruka – dei kunne også gå på skift. Denne ordninga kallar me *teigblanding*. Folkeauka skaut fart på 1800-talet, og no kunne knapt teigane delast meir. Dette førte til fleire eigedomslause og til at husmannsvesenet nådde eit høgdepunkt kring 1850, samt til ei storstilt utvandring til byane og til Amerika. Husmannen måtte leige hus og jord av ein gardbrukar, og fekk helst tildelt ein plass på dårlegare jord i utkanten av garden. Leiga betalte han gjerne med pliktarbeid eller varer.

Staten meinte at særleg teigblandinga var lite effektiv som bruksform og sette i gang ei utskiftingsreform som so godt som avvikla både teigblandinga og klyngjetunet mellom 1860 og 1920. Kvar brukar fekk med dette sin innmarksteig og måtte busetje seg på denne. Typisk var då gjerne at innhus som ikkje lenger vart rekna som naudsynte - eldhuset, stabburet, gardssmia - ikkje vart flytta med eller bygde nye.

Agastølen.

Utskiftingane er ein vesentleg del av det ein kallar *det store hamskiftet*. Driftsformer og busetjingsmønster som peika mange hundre år attende, vart med dette omkalfatra, og landskapet med det same. Tun som ikkje er prega av utskiftinga, slik som Hjøльмо og Måbø, og slike der ein framleis kan ane delar av den gamle klyngja, som Lægreid og Hæreid, er såleis verdifulle kulturmiljø.

Dei lange, rette steingardane som vart lagde opp langs dei utskifte teigane, og dei nye bustadhusa som vart sette opp, typisk i sveitsarstil, representerte eingong den nye tida. I dag er også desse truga kulturminne.

Vatningssystema i Eidfjord er spor etter samarbeidsformer og organisering over gardsnivået. System med vatningsveiter frå elvene kjenner me frå Øvre Eidfjord, for Måbø og i mindre grad frå Lægreid. Sidan vatningssystema i Øvre Eidfjord var so avgjerande for jordbruket i nyare tid, kan ein rekne med at dei har høg alder - kanskje til og med at dei er tett knytte til etableringa av gardane i jernalderen. Dei eldste sikre kjeldene er frå tidleg på 1600-talet. Veitesystema i Øvre Eidfjord overlevde hamskiftet og utskiftinga og var i bruk til utpå 1950-talet.

Hjøльмо.

Båttstø i sørenden av Eidfjordvatnet.

Ferdsla

Ferdsla har sett spor i Eidfjord - frå smale stigar, slep og trappetrinn til kvelvingsbruer, skjeringar, oppmura fyllingar og hol i fjell. Ferdsla har variert: til fots, til fots med sau, til fots med kyr, til fots med kløvhest, hest og slede, ridande til hest, på hjul med hest og karjol, med bil og turistbuss. Veidemannen hadde andre krav til veg enn den engelske turisten, eller driftekarane. Veidemannen valde helst den brattaste, kortaste og snøggaste ruta – og gjerne trestigar for å forsere bratthenga. Dei som hadde andre ærend, og gjerne større bør, valde andre ruter. So skulle det etter kvart også komme folk med heilt særskilte interesser, mellom anna store fossefall, og dei valde veg utifrå dette. Før 1891 måtte også all gjennomgangsferdsle via Måbødalen og Hjølmodalen ha ein etappe på fire kilometer med båt over Eidfjordvatnet.

I 1862 vart Eidfjord dampskipsstopp, og vel hundre år seinare, i 1986 vart ny riksveg 7 gjennom Måbødalen opna. I løpet av denne hundreårsperioden vart kommunikasjonane i Eidfjord revolusjonerte, og det vart sett av ei mengd samferdslehistoriske spor ved og kring dei eldre spora. Særskilt var det Måbødalen som vart merkt – og dalføret er såleis eit særleg fortetta og særprega veghistorisk landskap. I utgangspunktet låg her dei gamle støls- og veidestigane som vart nytta av folket på gardane.

For den vidare utviklinga var reiselivet ei viktig drivkraft, i tillegg til at ein lokalt gjerne ville ha betre vegar opp til Vidda. I 1870-72 vart det bygd ein eigen turistveg inn til Vøringsfossen i regi av Den Norske Turistforening. Ola Garen bygde Fossli hotell oppå Vøringsfossen i 1880-åra, og i hans regi vart det bygd veg opp Måbøberget om Tymberløypet. Dette var då vegen som vart nytta frå dampskipskaia på Vik til Fossli hotell eller Vøringsfossen. Fyrste vidare steg var bygging av ein køyreveg for karjol frå Vik langs Eidfjordvatnet til Sæbø, finansiert av stat og herad. Denne stod ferdig i 1891, og med det var det slutt på ferjinga over Eidfjordvatnet. Neste store steg var gamle riksveg 7 frå Sæbø opp til Garden, som sto ferdig i 1916. Dette var også eine og åleine ein karjolveg fram til fyrste bilen køyrde opp til Garen i 1930. I 1936 vart vegen forlengd frå Haugastøl til Geilo, og sambandet aust – vest var endeleg skipa også for bilen. I 1986 sto den nye riksveg 7 over Hardangervidda, og gjennom Måbødalen, ferdig.

Om Måbødalen vart den viktigaste leia gjennom Eidfjord, so var truleg dei to andre, Simadalen og Hjølmodalen, dei eldste. Truleg var det Vøringsfossen, og litt tilfellet, som drog dei mange vitskapsmennene og kunstnarane til ruta om Måbødalen. Dei fastbuande her hadde sjølvsgatt veg til støls, men desse, Kyrkjeskori, Storagilsvegen og Tymberløypet, var vanskeleg farbare.

Den viktigaste ferdsleia over Vidda var kjend som Store Nordmannsslepa. Lokalhistorikar Per Bremnes har gjennom mange år forska på dei gamle ferdsleiene i Eidfjord, og har argumentert overtydande for at Store Nordmannsslepa gjekk gjennom Hjølmødalen. Dette var truleg den mest nytta ferdsleia mellom Vestlandet og Austlandet, og også den som mest truleg vart nytta av Stavangerbiskopen i sine visitasferder til Hallingdal og Valdres, men då i kombinasjon med Nordre Nordmannsslepa lenger aust. At denne ruta vart brukt, og var å føretrekke, forklarar kvifor Eidfjord låg under Stavanger bispedømme i heile perioden 1126-1631. Eidfjord vart altså overført frå

Bergen bispedømme, truleg for at bispen då kunne skrive ut fri skyss frå Eidfjørene. Like gammal er truleg Austmannavegen via Simadalen.

At begge desse kan sporast i skriftlege kjelder tilbake til høgmellomalderen, kan tolkast som at dei nok går godt tilbake i jernalderen. Kanskje vart dei store bøkene med reinsdyrgevir frå Sumtangen kløvja sør til Austmannavegen og ned i Simadal? Storfangsten på Sumtangen og transporten av gevir må ha føregått samtidig med Stavangerbispen sine visitasferder. Kanskje vart gevirkløvjene førte same vegen som bispen gjennom Hjølmødalen?

To generasjonar Rv. 7 opp Måbødalen.

Det store hamskiftet

Med hamskiftet kan me sikte til dei store omleggingane i jordbruket i siste halvdel av 1800-talet: avviklinga av teigblanding og klyngjetun, overgangen frå naturalhushald til pengehushald, nye reiskapar og driftsmetodar. Me kan også sikte til eit mykje meir altomfemnande skifte – i tankar, tru, skikkar, klede, og mat. I Eidfjord fall hamskiftet i jordbruket saman med eit gjennombrøt i turismen, noko som forsterka mange endringsprosessar jamført med andre bygder.

Overgang til pengehushald viser seg dei fleste stader på Vestlandet ved at ein fokuserte produksjonen mot varer som kunne seljast mot pengar, at ein byrja å betale skattar med pengar i staden for varer, og at ein byrja å kjøpe varer som ein tidlegare produserte sjølv. Korn var tid- og ressurskrevjande å dyrke – og dessutan eit risikofylt føretak mange stader i Eidfjord. Ein del av hamskiftet var altså at folk slutta å dyrke korn og heller dyrka gras, med nye grastypar, for avl av husdyr som gav salsvarer i form av slakt, smør og skinn. Mykje av rollene til kornet vart også fylt av poteta, som i løpet av 1800-talet kom til å bli den vanlegaste matvara i stovene i Eidfjord. Pengar vart i Eidfjord også relativt lett tilgjengeleg i arbeid som klepparar for laksefiskarar, skyssarar for turistar og tenestefolk på hotella og gjestgjevargardane. Hotella gav og støyten til ny byggeskikk. Når nye våningshus vart oppførte, gjerne som fylgje av utskiftingane, vart desse no bygde i sveitsarstil med lån frå turishotella: store takutstikk i gavl og raft, krysspoustvindaug og arker pryda med «snikkargleder». Dei tjørebrune bygdene og tuna fekk med desse også innslag av kvitmåla nyhus.

Men hamskiftet var kopla til andre, og kanskje djupare skifte. Som turistane, og folk i avisene og katalogane, byrja Eidfjørene no å bruke undertøy, ein erstatta det felles matfatet med kvar sine fat og kvar sitt bestikk. Kvinnene herma dei mørke, fotside,

Eidfjord Gjestgiveri.

tilknappa bykjolane, og mannfolka bytte ut knebuksa til fordel for langbukse. Endeleg vart det no vanleg med ein eigen bygning for å gå på do – utedassen.

I 1860 kom ei ny lov om fastskule. Til denne tid hadde det vore omgangsskule, det vil seie at læraren heldt skule i eigna stovhus i dei ulike bygdelaga etter tur. Sjølv om omgangsskulen fekk halde fram i mange år etter fastskulelova kom, vart lova startskotet for utviklinga av skulen som ein dominerande institusjon i bygdene - med eigne skulehus og faste lærarar med betre utdanning og løn. Såleis kom det skulehus på Lægreid i 1864 for Nedre Eidfjord krins og på Sæbø i 1867 for Øvre Eidfjord krins. Dei andre skulekrinsane fekk ikkje skulehus før på 1900-talet. Men i dei sentrale bygdene spelte skulehusa og dei nye fastlærarane viktige roller gjennom hamskiftet. Betre skulestell førte til at denne generasjonen las og skreiv betre enn den førre. Allereie i 1839 kom kimen til folkebiblioteket i Eidfjord med *Eidfjords Læseforening*, med til saman 14 bøker til utlån. Før dette hadde folk fyrst og fremst hatt tilgang til bibel og salmebok. Det gjekk smått med utlånet fram til kring 1860, men sidan tok det seg opp, og i 1892 romma boksamlinga 221 verk, mellom anna skjønnlitteratur av Bjørnson, Kielland, Elster, Vinje, Garborg, Jens Tvedt og Per Sivle.

Postvesenet i Noreg var allereie gammalt, men i takt med utbygging av veg, jernbane og dampskipsruter, og betra lese- og skrivekunnskapar hjå folk flest, ekspanderte postvesenet i siste halvdel av 1800-talet. Medan talet på poststader i 1850 var omlag 240, var talet omlag 2400 i 1900. Ein av dei som kom til var postopneriet i Eidfjord i 1863, med den tilflytta læraren Amund Folkedal som postopnar. Ein annan var postopneriet i Øvre Eidfjord frå 1894. Denne utviklinga var også ei spegling av etableringa av dampskipstopp på Vik i 1862 og køyreveg langs Eidfjordvatnet i 1891. Med dette var bandet mellom Øvre Eidfjord, Nedre Eidfjord og verda revolusjonert.

Før hadde folk kjent felleskap framfor alt i slekta, men også i bedarlaget, klyngjetunet og grannelaget. Hamskiftet gjekk parallelt med det me kallar foreiningstida i Noreg, perioden 1840-1900. Med denne nemninga siktar ein til framveksten av ei rekkje friviljuge lag og organisasjonar med avgrensa føremål og ulik ideologisk og religiøs basis. I Eidfjord, som i mange andre bygder, var det misjonslaga, skyttarlaga og fråhaldslaga som var dei fyrste foreiningane. Amund Folkedal stod også bak dei fyrste laga, både Eidfjord Misjonsforeining i 1867 og Eidfjord Skyttarlag i 1877. Desse laga som kom til i den fyrste bylgja vart ikkje varige, truleg var dei for lite ankra i det lokale. Neste bylgja i 1890-åra fekk større oppslutning. Denne gongen, i 1892, var Eidfjord Misjonsforeining ei kvinneforeining, bak sto enka etter Amund Folkedal, Katrina Folkedal. Denne vart til Nedre Eidfjord Kvinneforeining i 1897, og med kom også Øvre Eidfjord Kvinneforeining i 1899, og seinare, i 1910, kom Eidfjord Sjømannsmisjonslag til. Dei to fastskulelærarane, Folkedal og Skår, var sentrale drivkrefter i den tidlege foreiningstida i Eidfjord. Dette viser også tydeleg at fastskulen og betra kår for læraren, fekk vide ringverknader. Misjonen fekk ikkje like stort nedslagsfelt i Indre Hardanger som ute på kysten. Eidfjord låg heller i kjerneområdet for ungdomslagsrørsla. Spirene til ungdomslagsrørsla i Eidfjord finn me i «leseselskap» og «Målvinnarlag» i 1880-åra. Frå desse sprang Eidfjord Ungdomslag i 1895. Like etter kom Øvre Eidfjord ungdomslag til. På Bu vart Bu leselag skipa i 1896, og Bu ungdomslag i 1912. Her som mange andre stader, var det ungdommar som kom heim

etter folkeskule og andre skular, og tok med heim nytt tankegods knytt til norsksdom, landsmål og frilyndt kristentru.

Skulehusa fekk tilleggsverdiar av di den tidlege foreiningsaktiviteten i stor grad føregjekk her. Det gjekk ei tid før det kom eigne forsamlingshus, då gjerne ungdomshus eller bedehus. Det fyrste huset i Eidfjord kom i Øvre Eidfjord i 1914, planlagt som bedehus og realisert som ungdomshus, det andre for Simadal ungdomslag i 1927. Begge desse var særmerkte bygningar med tydelege drag frå den nasjonale dragestilen, og begge er tapte. Ungdomshus i Nedre Eidfjord tok lenger tid. Tomt var skaffa allereie i 1916, men ikkje før i 1932 sto huset ferdig. Historia om foreiningslivet i Eidfjord held fram heilt til i dag, men kimane er å finne i dette store hamskiftet – kanskje særleg i 1890-åra.

For den eldre Eidfjøren i 1895 må dette ha fortøna seg som eit verkeleg skifte av ham, og som at det gamle kvarv bort til fordel for den nye tida og det moderne. Dei fyrste antikvarane og kulturminneinteresserte jakta gjerne etter spor frå *før* hamskiftet. I dag er det klårt at også mange av nyvinningane er truga kulturminne – steingarden etter utskiftinga, våningshuset i sveitsarstil, turisthotellet, skulehuset, potetkjellaren, karjolen og utedassen.

To generasjonar postopneri på Sæbø.

Vatnet - til grøde, kraft og inspirasjon

Eidfjord er ein fjordkommune der 90 % av arealet ligg meir enn 1000 meter over havet. I dette ligg det at her er elvar og vatn med fall og kraft. Elvane var også ei plage - flaumar kunne skøle vekk heile gardstun, og elvane hemma ferdsla. At krafta til sist vart grøde for kommuneøkonomien er ei lang soge om planar, initiativ, draumar om industri, og vonbrot. Toget var gått for etablering av kraftkrevjande industri når endeleg krafta kom. Om ikkje ho kunne omsetjast i lokale arbeidsplassar, gjorde ho likevel Eidfjord til ein velståande kommune.

Kanskje var laksen den fyrste gleder folk hadde frå elva. Me veit lite om eventuell utnytting av laks i førhistorisk tid. Frå 1530-åra veit me sikkert at laksen i Eio vart fanga med feller, sokalla *laksekjer*. Denne fangstforma var i bruk i Eio fram til kjer vart forbode i 1980. Laksen synest å ha vore ei kjelde til matauk heller enn rikdom gjennom sal. Denne ekstra maten kunne derimot brukast til å auke tenarstaben. Kanskje er det difor dei beste fiskeplassane gjerne er i kyrkjeleg eige allereie på 1200-talet? Frå heile landet, også frå Lægreid, høyrer me om avtalar der det ikkje var lov å gje tenarane laks til middag meir

enn tre gonger i veka. Laks var såleis ikkje edel mat før sportsfisket og oppdrettsnæringa kom i gang. Indirekte skulle Eidfjord nyte godt av laksen, gjennom sportsfiskarar frå England. Dette skaut fart frå 1880-åra. Lakselorden måtte kjøpe seg fiskerett hjå grunneigaren og han måtte leige seg ein lokal hjelpesmann, ein kleppar. I tillegg var lakselordane med på å gjere Vøringsfossen, Måbødalen og Eidfjord kjende som turistmål ute i verda. Med dei nye kommunikasjonane og overgangen til pengehushald, vart både laks og aure handelsvare. Helge Lægreid dreiv landhandel på Sæbø og omsette både landbruksvarer, laks og aure frå 1890-åra til ut i 1920-åra. Han hadde også kjøpt det gamle kornlageret på Vik og var formann i handelsforeininga

Elvene som kjelde til kraft går også langt attende. Ein reknar med at vasskrafta fyrst vart utnytta av klostermunkane på 1100- og 1200-talet. Klostera utveksla ikkje berre religiøs kunnskap, men også teknologisk kunnskap, med kloster i England og på kontinentet. Vasskrafta kunne gjennom prinsippet med eit vasshjul nyttast til maling av korn, salt, til stamping av vadmål, til oppgangssager og til driving av belgar i utvinning og tilverking

Kvernhus (venstre) og hus for vinsj til taubane (høgre) på Kjeåsen.

av metall. Utanfor klostera og byane breidde vasskraftutnyttinga om seg fyrst og fremst i form av kverner for korn, då gjerne kalla *mylner*. Slike mylner er nemnde i kjeldene på Bleie i Ullensvang i 1293 og Lekve i Ulvik i 1312. Dette er mellom dei eldste kjeldene i landet, og truleg breidde vasskverna tidleg om seg i Indre Hardanger.

Korn vart dyrka meir eller mindre på alle gardar. Gjær til heving var ukjent, og kornet vart brukt til graut eller flatbrød. At sokalla *baksteheller* dukkar opp på same tid som den vassdrivne dreiekverna, vitnar truleg også om introduksjon av ein ny matskikk: flatbrødet steikt på flate steinheller med riller. Delar av ei slik helle er funne i ei hustuft på Varberg. Hellebrotet på Ølve lenger ute i fjorden forsynte Hardanger, Bergen og store delar av Vestlandet med baksteheller frå omlag år 1100. Handdrivne dreiekverner hadde erstatta skubbekverna kring 200 e.Kr. i Romartid. Me skimtar her også ei stendig lettare bør for den i hushaldet som var ansvarleg for det tunge arbeidet med maling av kornet – mest truleg kvinna, før mannen overtok med den vassdrivne kverna. I kjeldene vert vasskvernene gjerne rangerte etter vårkverner og årskverner. Kverner som hadde vassføring året rundt var sjeldsynte og ein stor verdi til garden. Vassføringa kunne manipulerast med demningar og basseng dersom vassføringa var lita. Dette ser me tydeleg over kvernhusraina på Tveit i Simadalen. I Juvo og i Erdalselva var det vassdrivne stamper. Her vart vovne ullstoff tova til vadmål og kvitlar. Vadmålet var salsvare og vart sendt med driftekarane austover til Hallingdal. Her vart vadmålet brukt til ein slags sko eller grov sokk.

I 1893 fløynde Sima og gjorde enorme skadar gjennom Simadalen. Gardstuna klarte seg, men kvernhus, bruer, skog og nesten ein tredel av den dyrka marka vart skøla vekk. Flaumar her var ikkje noko nytt - risikoen var ein del av tilværet for folk i Simadalen. Men denne gongen viste det seg at ei ny tid var kommen. Ingeniørane hadde lukkast med bruene over Eio og i Måbødalen, og dei hadde sprengt seg hol gjennom berget der det var trong for det på vegen langs Eidfjordvatnet. Amsingenøren med stab avgjorde at Sima, denne urgamle lagnaden, kunne temjast - og den beste løysinga måtte vere ein tappetunnel heilt opp til Demmevatn slik at vasstanden i fjellet kunne regulerast før det gjekk gale. Etter eit tre år langt anleggsprosjekt, i hovudsak med lokale anleggsarbeidarar, sto tunnelen ferdig i 1899. Dynamitten hadde overteke for krutet, og revolusjonerte sprengingsarbeidet i anleggsbransjen. Likevel, i 1937 herja ein ny og endå større flaum Simadalen - og denne gongen gjekk ei stor mengd av gardshusa med. Etter dette vart det bygd ein ny og lengre tappetunnel.

Allereie ved starten av 1900-talet vart det lagt planar for kraftutbygging og industrireising i Eidfjord. Desse vart ikkje realiserte, heller ikkje planane om eit kommunalt lysverk. Paradoksalt nok kom det fyrste elektriske lyset med krigen. På Kjeåsen sette Anders Aasen opp eit lite privat småkraftverk i 1941 i eit lite kvernhus. Tyskarane hadde eit aggregat ved brakkebyen på Vik, som ga straum til delar av grenda rundt. Eit større kraftverk, også

dette i privat regi, kom i produksjon i juli 1945. Dette vart sett opp på ei gammal kverntuft i Veig i Øvre Eidfjord. Endeleg i desember 1948 sto eit kommunalt kraftverk med fall frå Tveitafossen ferdig. Paradoksalt var det også at dei fyrste store inntektene frå vatnet, skulle komme frå sal av fallrettar til bruk andre stader (sjå under neste tema, *Krigen i Eidfjord*).

Då det kom ny giv i planane om kraftutbygging i 1960-åra, var det komne nye moment til debatten. Miljø- og naturvernørsla hadde vakse fram, og striden mellom bygdefolk og miljøvernararar vart særleg skarp i Eidfjord. I 1973 starta endeleg arbeidet med kraftutbygginga for Sima kraftverk med Sysendammen. Anlegget vart sett i produksjon i 1983.

Vasskrafta kan sjåast som ei velsigning: I dag er kraftlina Sima-Dagali og Sysendemninga viktige teknisk-industrielle kulturminne av nasjonal verdi. Utbygginga gav veg til Kjeåsen og gjorde med det fjellgarden tilgjengeleg som ein av dei største attraksjonane i Eidfjord. Kommuneøkonomien fekk eit stort løft som vart omsett i ny storstove, *Samfunnshuset*, kombinert alder- og sjukeheim, *Bygdaheimen*, posthus, nytt kommunehus, ny kyrkje og barnehage, idrettsbane og skisenter i Sysendalen. Men dette førte også til at Eidfjord på kort tid fekk eit nytt hamskifte, 1975-1990, som særleg gjekk ut over kulturminne i Nedre Eidfjord.

Vatnet vart ein rikdom for Eidfjord på andre vis. Rennande og fallande vatn – elva og fossen – drog til seg nye typar reisande: sportsfiskaren, vitskapsmannen, kunstnaren, og turisten. Det er såleis astronomen Christopher Hansteen som har fått æra av å ha oppdaga Vøringsfossen i 1821. Etter kom kunstmålarar og dei fyrste reine turistane. I 1853 vart det opna dampskipsrute mellom Hamburg og Bergen. Fyrste dampskipet i rute mellom Bergen og Hardanger, D/S «Vøringen» vart sett inn i 1861. I 1872 sto tursti inn under fossen ferdig til prins Oscar si vitjing same år. I 1880-åra vart det bygd hotell oppå fossen, og veg, Tymberløypet om Måbøberget, opp til hotellet. I 1890 sto Hotel Vøringsfoss ferdig på Ostangen, året etter var det komme karjolveg mellom Nedre- og Øvre Eidfjord. Infrastrukturen rundt destinasjonen Vøringsfossen var revolusjonert. Seinaste leddet i denne tråden er bygginga av ei ny storstilt utkikkplattform over Vøringsfossen som skal stå ferdig i 2023. Vatnet vart slik ei sentral drivkraft i framveksten av reiselivsnæringa i siste halvdel av 1800-talet. Som vasskrafta vart også fosseturismen eit tveggja sverd. I dag er cruiseturismen med Vøringsfossen som den største attraksjonen, i ferd med å tyne berekrafta i reiselivet.

Krigen i Eidfjord

Krigen og okkupasjonen er ein sær avgjerrande bolk i den nyare historia: knapp i tid, men fortetta i hendingar, kjensler og materielle spor, og med store etterverknader.

Byggeaktiviteten i Noreg 1940-45 i regi av okkupasjonsmakta var enorm - forsvarsverk, brakkeleirar, fangeleirar, vegar og jernbane. Dei som var 15 år i 1940 er i dag 95 år og tidsvitna vert stadig færrer. Snart sit me att berre med skrivne kjelder, foto, film og lydopptak – og dei materielle spora. Fysiske spor etter okkupasjonen sto lenge, mange stader, lågt i kurs – mange gjekk aktivt inn for å fjerne alle spor.

Om krigen og krigshandlingane heldigvis i liten grad råka Eidfjord direkte, kom innbyggjarane likevel tett på okkupasjonsmakta. Som eldgammalt knutepunkt i kommunikasjonane mellom Vestlandet og Austlandet, og på denne tid einaste vegforbindelse mellom aust og vest, rekna tyskarane bygda som strategisk viktig. Det vart difor oppretta ein fast militær stasjon med 100 mann i ein brakkeleir på Vik, omlag der kommunehuset står i dag. I dei siste krigsåra var her også leir for russiske krigsfangar. Tyskarane bygde også eit festningsverk, støttepunkt Eidfjord, samt to større bensinlager. Som mange andre stader er det festningsverka som er attverande faste, synlege kulturminna frå krigen. Dei er sær robuste leivningar i stein og armert betong, gjerne i framskotne posisjonar i terrenget. Slik er dei vitnemål om det kontroversielle arbeidet med sjølv bygginga, der både lokale entreprenørar, lokale arbeidarar og russiske fangar var involverte, og dei er tydelege vitnemål om at anlegga var innretta for å slå tilbake

angrep frå sjø og luft. Dette fortel også dei andre kjeldene, men festningsverka er i heilt annan grad sanselege med store opplevingsverdiar.

Eidfjørene vart råka av krigen, med rasjonering av varer, kverrsetjing av jaktvåpen og radioar, og med regulering av ferdsla gjennom grensepostar. Tyngst vart likevel bygda råka av at mange tok ulike og vanskelege val: nokre valde å ta del i motstandskampen, nokre valde samarbeid med okkupantane for å kunne halde fram i viktige funksjonar til beste for bygda, mange valde å ta lønna arbeid for tyskarane, medan nokre valde å ikkje gjere det. Kvardagslivet i eit okkupert land var utan tvil ein vanskeleg balansegang. Mindre vanskeleg vart det ikkje å skilje rett frå gale i oppgjeret etter krigen.

Sjølv om det kunne vere tungt å innrømme, kom mange bygder og område i Noreg økonomisk styrkte ut av krigen, som resultat av okkupasjonsmakta sine storstilte byggeprosjekt, ofte med rovdrift på aust-europeisk arbeidskraft. I Eidfjord vart det ikkje bygd større anlegg til nytte etter krigen, sett bort frå utbetringar av riksvegen på Vidda for å gjere han heilårsopen. Kommunen kom derimot til å nyte godt av okkupasjonsmakta si utbygging av vasskraft på Austlandet. I 1942 vart det bestemt at vatnet frå Tinnhølen som naturleg fall ned i Bjoreio, skulle overførast til Numedalslågen med demning og kanalar. I tillegg selde kommunen fallrettane til Veigvassdraget. Kompensasjon for tapet av vatnet, i tillegg til dubla skatteinntekter frå innbyggjarar med meir pengar mellom hendene frå lønna arbeid på tyske føretak, gjorde til at Eidfjord kom ut av krigen som ein rik kommune.

Forlegnings- eller dekningsbunker i betong med kamuflasje i rullestein.

Kunst og kunstnarliv

Det kan vere vanskeleg å setje eit skarpt skil mellom kunst, husflid og handverk. Eidfjoringen sjølv var lenge skapande kunstnar fyrst og fremst gjennom ordet, tonane, og tilverking av bruks-gjenstandar. *Kunst og kunstnarar*, slik folk flest forstår omgrepa, entra bygda fyrst i tilknytning til kyrkja. Frå 1820-åra frametter vart kunst, turisme og samferdsle vovne saman og endra bygda Eidfjord. Det var framfor alt den inntrykksterke naturen som drog kunstnarane til bygda i ei tid der naturen sto sentralt i den rådande stilretninga.

I 1909 vart kunstmålarane Lars Osa og Nils Bergslien sette til å studere teikningar og måleri som låg gøymde under kalkpussen på kyrkja i Eidfjord. Her var ei minnetavle, men også teikningar frå ei øvd hand av eit reinsdyr, ein Kristusfigur og fleire skip. Desse teikningane er tidfeste til 1583. Kanskje kan desse reknast som den fyrste kunsten kopla til Eidfjord?

Med reformasjonen i 1537 kom ein ny giv i kyrkjekunsten i Noreg. Kyrkjelydane sakna den gamle kyrkjekunsten knytt til dei katolske helgenane, og etterkvart vaks det fram ein luthersk kyrkjekunst med bilete henta frå nytestamentet. Dekorasjonen av preikestolen som me ser i dag vart utført i 1630. Dette må ha vore gjort av ein driven kyrkjekunstmålar som har arbeidd inne i kyrkja. Dekorasjonsmålinga på korsilet er tidfest til kring 1660. Seinare måla presten Marcus Schnabel ny altartavle til Eidfjordkyrkja i 1765. Han er elles best kjend for studiane sine av hardingmålet. Catharina Kølle - kvinneleg vandrar, reiseskildrar og målar - flytte som prestedotter med far sin til Ulvik i 1807. Noko av det siste ho måla før ho la ut på si fyrste store vandring nedover Europa, var ein akvarell av kyrkja i Eidfjord i 1826.

I 1821 gjorde vitskapsmannen Hansteen si reise gjennom Eidfjord, og gjorde Vøringsfossen og bygda kjend for det lesande lag i Kristiania. I dei fylgjande åra kjem so kunstmålarane i Hansteen sine spor, fyrst Johannes Flintoe. Flintoe er rekna som ein førromantikar, og var læremeister for fleire av dei kjende nasjonalromantikarane. Han hadde allereie i 1819 starta sine oppdagingsferder i den norske fjellheimen i Jotunheimen, Sogn og Telemark. Ved Rjukanfossen treffe han Hansteen, og truleg vart han då inspirert til å leggje ei ferd over Hardangervidda til Eidfjord. Flintoe la også opp reiseruta for I.C. Dahl, den fyrste norske nasjonalromantikaren, i 1826. Også ruta hans gjekk innom Eidfjord. Sidan kom òg dei andre nasjonalromantikarane Hans Gude og Adolph Tiedemann.

Hjølmodalen, J. Flintoe, 1833.

Trollgildet, K. Vivelid, 1937.

Nils Bergslien (1853-1928) var brorson til dei kjende Vossakunstnarane Knut og Brynjulf Bergslien. Nils byrja på Eckerbergs Maleskole i Kristiania der farbroren Knut var leiar, og studerte seinare også i München, Dresden og Wien. I 1880 kom han saman med to andre på studietur til Eidfjord. Han vart verande lenger enn tenkt, og gifte seg med Johanna Mykletun. Han skapte sin kunstnarheim i Bergsliskorane frå 1884 og frametter, og budde her til han døydde i 1928. Nils Bergslien var målar, men også teiknar, illustratør og bilethoggar. Best er han nok kjend for skildringane av folkelivet, ofte med humoristiske og fantaserande tilsnitt. Han måla mellom anna heile 16 felt om bord i turistskipet Britania, og gjorde fleire målarstykke til mellom anna Hotell Norge og Cafe Boulevard i Bergen. Bergsliverka selde godt i samtida, og hamna kring heile verda, særleg i England og Amerika.

Kari Sylvestsdotter Vivelid (1899 – 1979) var ein biletkunstnar frå Vivelid på

Hardangervidda i Eidfjord kommune. Ho var syster til forfattaren og målaren Lars Vivelid, og ho illustrerte mellom anna fleire av bøkene han hadde skrive — ofte i samarbeid med han sjølv. Ho laga mange måleri i løpet av livet sitt, gjerne med motiv frå fjellet. Sceneteppet "Trollgildet" i Eidfjord ungdomshus vart måla av henne i 1937. Kari voks opp på Vivelid, og ho budde der heile livet sitt til ho døydde i 1979. Det gamle huset som ho budde i, har no vorte restaurert og fått namnet Karistova etter henne.

Johan Høel (1916-1994) var fødd og oppvaksen i Sysendalen. Han teikna halve livet på eiga hand, og gjekk i vaksen alder på Kunst og handverksskolen og Statens kunstakademi. Gjennom læraren Per Krogh kom han til å bli påverka av den franske ekspresjonisten Henri Matisse. Etter tida i Oslo, med ei rekkje studieturar til utlandet, kom han heim og vart buande på Høel. Her kombinerte han gardsdrifta og kunsten til han døydde i 1994.

DEL III

UTVALDE KULTURMINNE OG KULTURMILJØ

1. KULA Eidfjord

I 2001 slutta Noreg seg til den Europeiske landskapskonvensjonen. Her heiter det at:

“Landskap betyr et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer”.

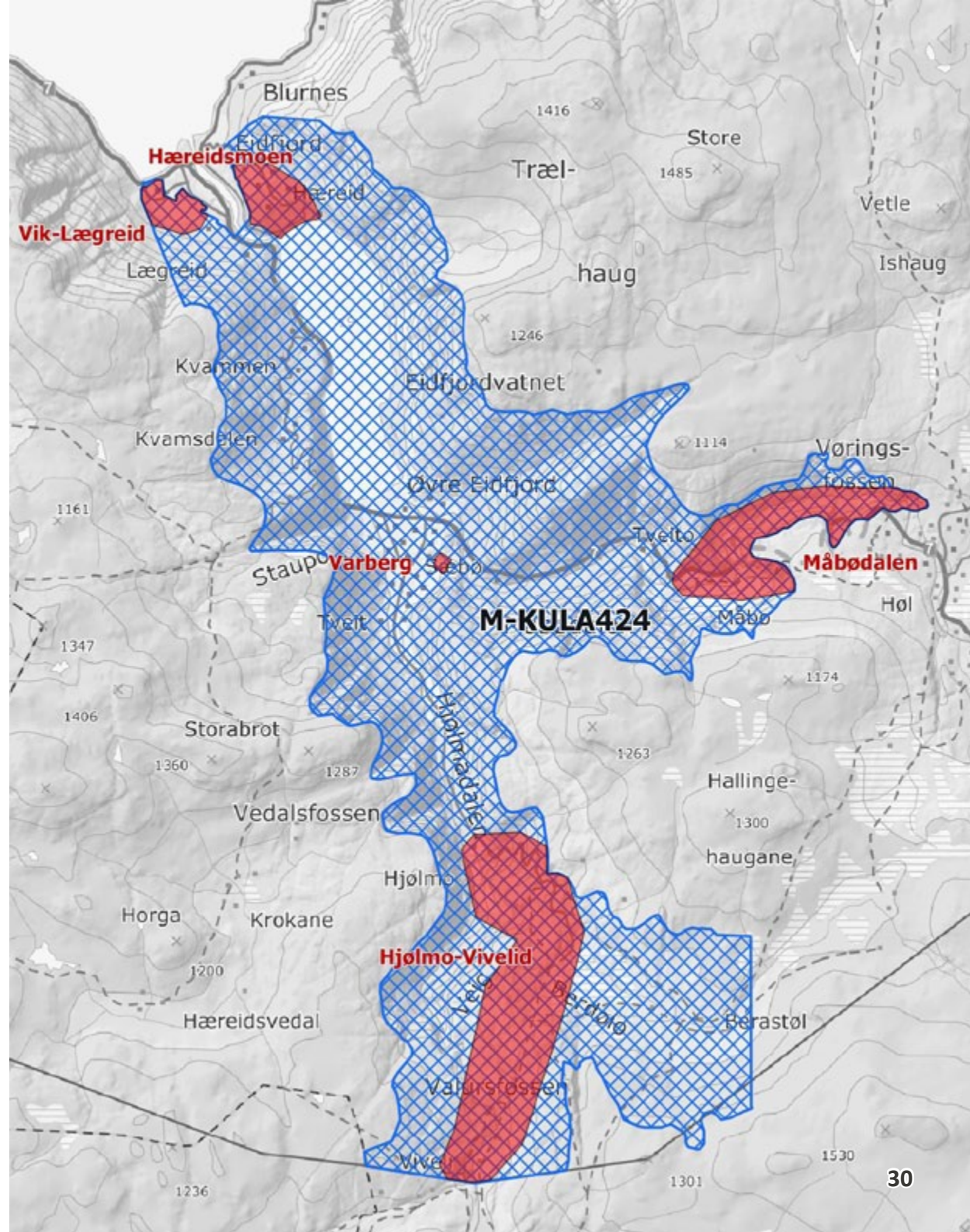
Det vert vidare lagt vekt på at landskap er felles ressursar og dimed felles ansvar. Som ei oppfølging av landskapskonvensjonen og nasjonale mål for kulturminneforvaltning, starta Riksantikvaren i 2013 opp eit arbeid med eit register over kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA-registret). Verdikriteriane for KULA-område er dei same som for kulturminne og kulturmiljø, men med samspillet med naturgrunnlaget som særleg vektlagt tilleggsfaktor. KULA-områda er også større i skala enn det som er vanleg for kulturmiljø.

Arbeidet med tidlegare Hordaland fylke vart gjort i samråd med den regionale kulturminneforvaltninga, og vart ferdigstilt i 2016. Her vart Eidfjord valt ut som eitt av ni KULA-område i Hordaland. I grunngevinga vert det lagt særleg vekt på jernvinneanlegg, gravminne og ferdsleveggar mellom aust og vest i landet, i eit særskilt inntrykksterkt landskap:

- Samspillet mellom busette i dalbotnen og ressursane på vidda.
- Gravfeltet på Hæreidsmoen står i ei særstilling i Noreg med den store mengda gravrøyser frå jernalder.
- Jernvinneanlegga i fjelldalane er framstående i nasjonal samanheng.
- Området viser stor tidsdjupne og kontinuitet som knutepunkt for ferdselen mellom aust og vest.

Vidare vert det slege fast at kulturlandskapet er særleg sårbart for inngrep i terrassane, for nedbygging av terrassane og for høge bygningar i siktlinja til terrassane. Lenger oppe er Veigdalen og Berastøldalen sårbare for kraftutbygging, større infrastrukturiltak og hyttefelt.

I arbeidet med Eidfjord kommune sin kulturminneplan er det definert fem kulturmiljø innanfor KULA-området. Tre av desse vil vere særlege fokusområde for kommunen sitt arbeid med kulturminne i fyrste perioden.

Lokale og regionale verdier i kulturlandskapet

Riksantikvaren vektlegg element av nasjonal verdi i kulturlandskapet, gjerne dei som går tilbake til mellomalderen eller jernalderen, slik som jernvinna, gravfelt og ferdsle mellom aust og vest. Desse elementa ligg innbakte i ein heilskap, eit kulturlandskap, saman med ei mengd andre element som kan seiast å vere av regional- og lokal verdi. I ein kulturminneplan for Eidfjord kommune vert det då rett å også lyfte fram noko av dette. I tillegg til dei fem fokusområda (1a-e) vil me her presentere nokre element innanfor KULA-Eidfjord med høg lokal verdi.

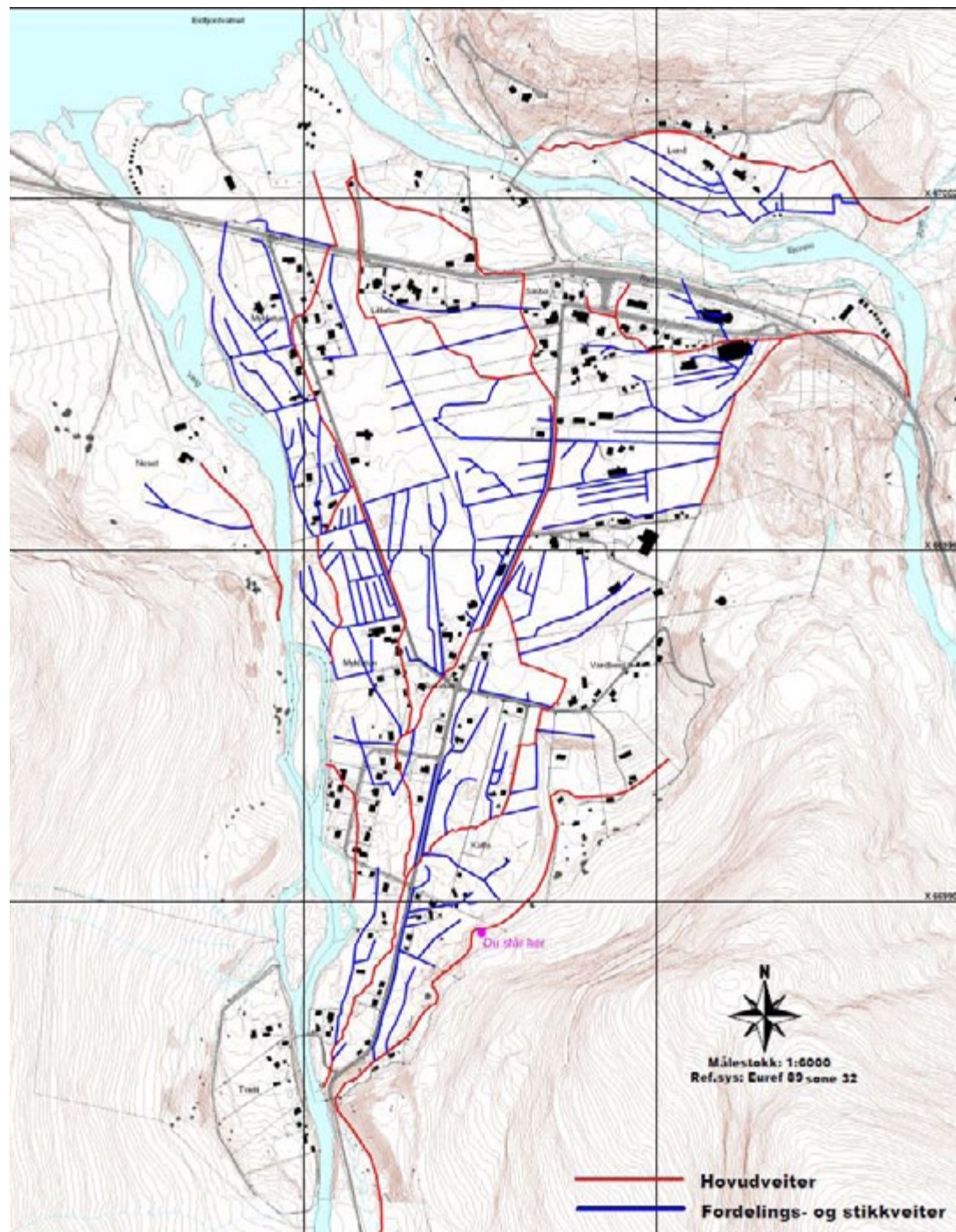
Vatningsanlegga

Øvre Eidfjord er ein av dei turraste grendene i landet. Om det kan vere smått med nedbør har det aldri vanta på vatn. To mektige elvar, Veig og Bjoreio, renn på kvar si side av grenda ned i Eidfjordvatnet. Desse har gjeve lagleg høve til kunstig vatning med veiter. Det innfløkte nettverket av hovudveiter og fordelingsveiter utgjer eit fast, delvis synleg kulturmiljø.

Frå elvane fører eit nett av hovudveiter, til saman omlag 8,4 km i lengd, vatn fram til nesten alle gardsbruk i Øvre Eidfjord. På kvar gard finst det vidare eit finmaska nett av fordelingsveiter, til saman omlag 20 km i lengd. Kunstig vatning med veiter i denne grenda er fyrste gong nemnd i kjeldene i 1626. John Myklatun har forska på veitesystemet og argumenterer for at det truleg går tilbake til jernalderen. Det er usannsynleg at veitesystemet vart etablert i perioden 1350-1626, då mange gardar låg øyde etter Svartedauden. Det er også kjent at landnåmsmennene på Island hadde med seg tradisjonen med vatningsveiter.

Vatningssystemet vart noko justert etter utskiftingane i 1890-åra, i hovudsak fordelingsveitene. Sidan har veitene vore i bruk fram til midten av 1950-åra. Etter den tid har vatningsanlegg med pumper teke over vatninga, samtidig som bruk av større maskiner i landbruket har ført til fjerning av mange fordelingsveiter. Mange av hovudveitene har vore i bruk fram til i dag for framføring av vatn til vatningspumpene. Ei liknande vatningsveit er også kjend frå Måbø. John Myklatun har samla informasjon om vatningssystema i Øvre Eidfjord i eit skrift frå 1975.

Vatningssystemet i Øvre Eidfjord

Bygningar med sentralfunksjonar

Den eldre bygningsmassen er ei vesentleg side ved opplevinga av kulturlandskapet. Denne er typisk knytt til jordbruket som leveveg. Her vil me lyfte fram bygningar som hadde sentralfunksjonar, det vil seie at dei har spela ei *viktigare rolle for fleire* menneske enn dei vanlege gardshusa. Dette er kulturminne med stor lokal verdi.

Eidfjordvatnet var ei barriere mellom Nedre og Øvre Eidfjord. Øvre Eidfjord var også ei stor grend med mange gardar, og fekk eigne bygningar med sentralfunksjonar - post, handel og overnatting.

Jon Persson Sæbø overtok dette bruket etter foreldra i 1860-åra, og tok til med handel i tillegg til gardsdrifta. Han var ein av til saman fem med øl- og vinrett i Eidfjord i 1870. Soknestyret ville bremse denne utviklinga og sette avgiftene opp. Moglegvis sa Jon frå seg retten på grunn av dette - i alle fall vart han bøtelagd to gonger etterpå for ulovleg sal.

Seinare dreiv Endre Torsteinsson Sæ landhandel her, og hadde postopneri for Øvre Eidfjord her frå det var skipa i 1894 til 1936. I 1947 vart posten flytt over i det nyare våningshuset ved sida av. Her var Øvre Eidfjord postopneri, med telefon, frå 1947 til 1977. Denne bygningen er også frå 1800-talet. Med ny status som postkontor vart verksemda flytt vekk frå tunet i 1977. I 1997 vart Øvre Eidfjord postkontor lagt ned (SEFRAK 12320105006 og 007).

Helge Larsson Lægreid kjøpte dette bruket på auksjon i 1890. I tillegg kjøpte han det gamle Kornmagasinet på Ostangen, og var leiar i den lokale handelsforeininga. I våningshuset starta han eigen landhandel med omsetjing av landbruksvarer, laks og aure. Denne var truleg i drift til fram i 1920-åra. Sjølv bygningen vart reist her i 1878, bokstaver og tal i tømmeret tyder på at stova er eldre og flytta hit (SEFRAK 12320105015).

Lars S. Sæbø fekk reist hovudbygningen i sveitsarstil i 1896, då som Sæbø Hotel. Sidan storleiken ikkje heilt kvalifiserte til nemninga hotell, vart namnet endra til Eidfjord Gjestgiveri. Under andre verdskrig deltok eigaren i ein aksjon for å hjelpe to britiske offiserar med familiar på flukt frå tysk okkupasjonsmakt. Nye eigarar gjennomførte ein større renovasjon av bygningen og opna gjestgjevarstaden på nytt i 2004. I 2007 vart terrassen bygd til i front. Bygningen er registrert i SEFRAK (SEFRAK 1232-0105-020)

Tidlegare postopneri på Sæbø.

Tidlegare landhandel på Sæbø.

Eidfjord Gjestgiveri.

Miljø med nausttuffer og båtstøer på Sæbø (ASK 110830).

Ferdsla over Eidfjordvatnet

I 1891 sto vegen langs Eidfjordvatnet ferdig, mellom anna med den eldste bevarte tunnelen i landet. Før denne vegen var her mest uframkommeleg over land. Vinterstid gjekk ein på isen. Dersom det var meinsis, dårleg is, brukte ein stigen opp Kvitura i Øvre Eidfjord, opp langs Svinåi til husmannsplassen Kløve, og nedatt til Kvamsdal i Eidfjord.

Ferjedrift over vatnet vart difor ei viktig tilleggsnæring - gjerne for husmenn på kringliggjande gardar. Ein av dei mest kjende slike ferjemenn var Anders Olson Litlatun (1822-1910). Han var husmann på ein plass under Litlatun. Han er og eit døme på at det å vere husmann i Hardanger og på Vestlandet, ikkje var det same som armod. Anders produserte salt - bar saltbørene opp på egga, og drog børene på kjelke til Hallingdal der saltet vart selt. Han dreiv også stort med transport på Eidfjordvatnet, med heile fire fartøy i trafikk: to færingar, ein seksæring og ei ferje som tok 15 naut i gongen. Då vegen kom, og denne næringa forsvann, dreiv han i mindre skala eit landhandleri i huset sitt.

På plassen Hjellerud under Lægreid synest óg ferjedrifta å ha vore ein vesentleg del av utkoma. Fyrste kjende ferjemannen her er Kristoffer Magnusson Lægreid i 1801. Soga fortel at den store røykstova som vart reist etter brannen på Lægreid i 1735, vart flytt til denne plassen. Siste ferjemannen på Hjellerud dreiv også stort, til liks med ferjemannen i andre enden av vatnet. Oddmund Oddmundson på Hjellerud hadde to ferjer, store som notbåtar, til krøtertransporten. Truleg var det den veksande turismen og eit oppsving i fedriftene i tiåra fram mot 1890 som låg bak stordrifta.

To båtstømiljø ved Eidfjordvatnet er registrerte - begge i sørenden av vatnet (begge ligg inne i Askeladden som førhistoriske og freda). På Hjellerud skal det også vere merke etter ferjestå. Kanskje finst det fleire spor etter ferjetrafikken på Eidfjordvatnet?

Båtstøer på Gardatun (ASK 112935).

Gamlevegen langs Eidfjordvatnet.

1a. Vik - Lægreid

Medan mykje av Eidfjord sentrum har gjennomgått store endringar med mange bygg og anlegg av nyare dato, ligg eit belte av det gamle Eidfjord bevart lenger sør, frå sjøen til Øvre Lægreid. Truleg låg eingong heile den låge terrassen, også stykket ned til stranda, mellom Eio i aust og fjellet i vest, til garden Lægreid. Sidan vart strandstykket skild ut som garden Vik. Namnet Lægreid viser til at garden ligg på det lågastliggjande eidet av dei to eida, eller terrassane, i Nedre Eidfjord. Mellom dei renn elva Eio, ei god lakseelv som har vore ein ressurs for Lægreid i alle fall sidan 1500-talet. Her hadde Lægreid fiskerett med feller, sokalla kjer, liketil fangstforma vart ulovleg i1980.

Lægreid er den største av gardane i Eidfjord, og fekk tidleg sentralfunksjonar. Nedre

Lægreid var prestegard i mellomalderen og fram til 1688. Då vart Eidfjord eit anneks til Graven sokn, og prestegarden vart flytt. Nedre Lægreid heldt fram som bygselgard til presten, og vert også i dag gjerne omtala som prestegarden.

Brukarane på Lægreid hadde i historisk tid naustplass vest på Vikestranda, ved det ein i dag omtalar som Gamlenausta. Tre av nausta i rekkja som står i dag er frå før 1900. Her var og ein ålmenning under kyrkja til bruk for kyrkjebåtane. Like ovanfor ligg ei stor nausttuft frå mellomalderen, noko avskora av riksvegen. Eidfjord var eit eige skipreide i mellomalderen, og såleis ein lekk i den viktigaste forsvarsordninga, leidangen, med plikt til å stille langskip med mannskap i ufredstider. Moglegvis har leidangsnaustet lege her.

Bakanfor denne att, ligg endå ei nausttuft, truleg frå jernalderen. Kulturmiljøet omfattar såleis eit naustmiljø med stor tidsdjupn og særlege pedagogiske kvalitetar, trass vegen.

Frå naustmiljøet svingar den gamle *Sjoarvegen*, altså “vegen til sjøen”, oppover mot tuna på Læg Reid. Langs vegen, nokre parti på begge sider, går høge og flott bygde steingardar.

Oppe på kanten av terrassen ligg fleire gravrøyser med vidt utsyn over fjorden. Gravrøysene som ligg her i dag er restar av eit mykje større gravfelt. Mellom anna skal Konrad Sjurson Skår, oppsitjar på Prestegarden, ha køyrt vekk meir enn 1000 lass med stein allereie i perioden 1787-1804.

Gamlevegen går søraustetter terrassen, forbi naturformasjonen Ysmarhaug, til det sentrale tunområdet kring kyrkja. Truleg vart det reist ei trekyrkje på 1000-talet i området der steinkyrkja står i dag. På 1100-talet vart Eidfjord lagt inn under Stavanger bispedømme. Årsaka var truleg at Eidfjord låg som ein sentral lekk i kommunikasjonen mellom Stavanger og Valdres og Hallingdal som også låg til Stavanger. Ved å byte til seg Eidfjord mot Sveio, kunne Stavangerbiskopen forplikte bøndene i Eidfjord å skyssse han opp på vidda til skysskiftet mot Hallingdal. Denne ordninga varde til Eidfjord vart lagt under Bergen att i 1631.

Våningshuset på bruk 1 vart bygd på 1600-talet, ombygd og påbygd i 1910.

Gamle Eidfjord kyrkje er ei steinkyrkje som truleg sto ferdig i 1309, og er ei av ni attverande steinkyrkjer frå mellomalderen i Hordaland. Ho var ei av få kyrkjer vigde til apostelen Jakob, pilegrimane sin vernehelgen, og er i dag den einaste attverande Jakobskyrkja i landet. Av denne grunn vart kyrkja i Eidfjord ei pilegrimskyrkje og gjorde sitt til å auke ferdsla gjennom bygda. Ragna Asolvsdotter, Rike-Ragna i dei mange segnene, var den som fekk sett opp kyrkja på Læg Reid. Ho vart gravlagd midt framfor altaret i den då nybygde kyrkja, under ein stor og prangande minnestein. Steinen står framleis i dag inne i kyrkja.

Tunområdet på Læg Reid ber framleis preg av det gamle klyngjetunet med røter i mellomalderen. I 1735 brann heile tunet ned, med unntak av eit stabbur. Den gjennomgåande bruken av skifer til taktekking gjev eit heilskapleg inntrykk, trass innslag av bygningar og anlegg frå nyare tid.

Kyrkja drog også til seg andre sentrumsfunksjonar: her låg det fyrste skulehuset i Eidfjord (seinare flytt til Simadalen), og her budde Amund Folkestad gjennom si verketid i Eidfjord i det som er kjent som *Bolstadhuset*. Folkedal var ei drivande kraft i Eidfjord frå han kom hit som lærar i 1861 til han døydd i 1892, etter berre eitt år som fyrste ordførar i det nye heradet. I tillegg til lærargjeringa hadde han ei rekkje politiske verv, og sto sentralt i det friviljuge lags- og organisasjonslivet. Han var mellom anna kyrkjesongar, styrar av folkeboksamlinga, skipar og leiar av misjonsforeining og skyttarlag. I huset heldt han også fyrste postopneriet i Eidfjord. Bygningen er i dag restaurert med høg grad av autentisitet.

Kulturmiljøet er tilrettelagt som kulturløype med ei rekkje informasjonsskilt.

Bolstadhuset, tidlegare bustadhus for Amund Folkedal.

Informasjonsskilt om Gamle Læg Reid, Bolstadhuset lengst venstre, våningshus på bruk 13 frå 1880-åra i midten, og prestegarden med løe til venstre for kyrkja.

1b.Hæreid

Hæreid, det høgstliggjande eidet, kan opplevast som eit samanhangande kulturmiljø opp frå Eidfjordvatnet i søraust, via tunet på bruk 1 på Insta Horni og gravfeltet, over terrasseflata til tunnekkja som strekkjer seg tvers over terrassen, til Horni, nordkanten av terrassen.

Hæreidsmoen er eit av dei aller største førhistoriske gravfeltet på Vestlandet med meir enn 400 påviste gravanlegg. Truleg er ei stor mengd også bortrydde i nyare tid. Elles i landet ligg store gravfelt anten knytt til ein rik gard, eller til ei sentral ferdslelei. Gravfeltet på Hæreid er ikkje knytt til ein stor og rik gard. Det synest heller ikkje ved fyrste augnekast knytt til ei viktig ferdslelei over Hæreid. Om me då ikkje skal lyfte perspektivet og tenkje at staden knyter seg til den store ferdsleleia frå fjorden gjennom bygda nedanfor. Det er nærliggjande å knyte gravfeltet til eit eller fleire av dei tre fenomenen som elles pregar biletet av Eidfjord i jernalderen: gjennomgangsferdsle, reinsdyrfangst og jernframstilling. Tidlegare har ein meint at gravfeltet var i bruk frå omlag 400 e.Kr. til og med vikingtid, kring år 1000. I 2015 vart det gjort arkeologiske prøvegravingar i samband med eit forskingsprosjekt langs vegen oppe på Hæreidsmoen. Her vart det mellom anna påvist ei gravrøys frå byrjinga av jernalderen, frå kring 300 f.Kr. Resultata frå desse granskingane viser både at gravfeltet har ei mykje lenger brukstid, og at her truleg ligg ei stor mengd gravminne som ikkje lenger er synlege på overflata.

Me veit ikkje om det låg gardar med langhus og åkrar på Hæreidsmoen i jernalderen. Terrassen er bygd av sand, grus og stein med eit tunt jorddekke. Her var heller ikkje

mogleg å drive kunstig vatning med veitesystem slik det vart gjort på Lægreid, på Måbø, og særleg i Øvre Eidfjord. Samanlikna med gardane nede i bygda var truleg Hæreidsmoen tungdriven og skrin, og moglegvis ikkje teken opp før i mellomalderen, etter at gravfeltet var gått ut av bruk. Denne lokaliseringa av gravfeltet innanfor den overordna topografien i Eidfjord, saman med det store talet på graver, gjer Hæreid til eit særmerkt fenomen i jernalderen.

I dag er gravrøysene konsentrert i søre delen av terrassen, medan gardsbusetjinga frå nyare tid er konsentrert i nord. I mellomalderen og fram til utskiftinga i 1890-åra låg husa samla i eit klyngjetun rundt det som i dag vert kalla Austretunet eller Gamletunet. I mellomalderen synest det å ha vore to bruk på Hæreid. Trass utskiftinga med utflytting av hus, kan ein framleis få ei kjensle av klyngjepreget. Det har også vore ei stor mengd husmenn under Hæreid, heilt sidan 1600-talet. Mange av desse var truleg strandsitjarar nede ved sjøen. På husmannsplassen Vassbakkane i hellet ned mot Eidfjordvatnet, truleg teken opp kring 1805, er tuftene framleis synlege. Her er også påvist kolgroper og ei gravrøys.

Gjennom “Hæreidprosjektet” i 2001 vart det gjort ei større tilrettelegging av gravfeltet på Hæreid. Prosjektet var eit samarbeid mellom Eidfjord kommune og Hordaland fylkeskommune og omfatta kultursti og ein informasjonsfaldar. Seinare har tilrettelegginga vorte utvida med ei rekkje informasjonsskilt. Ei vidare utviding av tilrettelegginga kan også innlemme kulturminne og kulturhistorie frå nyare tid.

Ved utskiftinga i 1899 fekk bruk 1 flytt tunet og marka si heilt inst på Hæreid. Her vart bygd ny løe i 1906, ombygd i 1929. Våningshuset på biletet vart reist i 1924. Her sto og eit anna våningshus som skal ha vore mellom dei eldste på Hæreid, truleg då flytt med frå gamletunet - dette brann ned til grunnen i 1989.

Ein får framleis ei kjensle av klyngjetunet i Austretunet eller Gamletunet. Husa til høgre og venstre er frå 1850-1875, medan det raude eldhuset i midten truleg er ei opphavleg røykstove frå før utskiftinga.

Tunet til bruk 17 til venstre og bruk 9 til høgre, begge med bygningar frå 1800-talet.

1c. Varberg

Oppe på Varbergshaugen ligg eit stort gravfelt med over femti påviste røyser, dei fleste av dei små og lite synlege. Me veit lite sikkert om alderen på gravene, men det skal ha vore funne brot av leirkrukke i ei av røysene eingong på 1800-talet. Dette indikerer i alle fall eldre jernalder, men brukstida kan godt vise seg å vere mykje lenger slik som på andre av gravfelta i Eidfjord. Her er også to tufter - den eine er delvis granska, og gav skår frå klebersteinskar og funn frå nyare tid.

I motsetnad til gravfeltet på Hæreid, er det her ein tydeleg samanheng mellom gravfelt og ferdслеveg. Eit eldre vegfar går rakt gjennom gravfeltet, og fører over til ei ferdслеlei gjennom Varbergdalen på sørsida av Bjoreio. Truleg har denne ferdслеleia, på motsett side av elva for dagens Rv. 7 i nedre Måbødalen, vore ein mykje nytta veg i jernalderen.

I tillegg til gravfeltet oppe på Varbergshaugen ligg det tre andre gravfelt lenger aust ved vegen langs Bjoreio. Til dette komplekset høyrer då truleg også forsvarsverket, ei sokalla bygdeborg, på Steinberg like ovanfor Varbergshaugen. Høgda er vanskeleg tilgjengeleg i utgangspunktet, og tilkomsten har vore hemma vidare gjennom lange steinmurar på strategiske stader.

Dei førhistoriske kulturminna vart føreslått i tilretteleggingsplanen frå 2007, men prosjektet vart ikkje realisert (Jensen 2007; BARK 2012). Kulturmiljøet her omfattar i tillegg nyare tids kulturminne i form av steingardar, beitelandskap og vegfar.

Steinmur i forsvarsanlegget på Steinberg.

Flott steingard frå nyare tid langs kulturbeitet mellom Varberghaugen og Steinberg.

1d. Hjørmo - Vivelid

Kulturmiljøet omfattar gardstunet Hjørmo og turstien innover til Vivelid i randssona til Hardangervidda nasjonalpark.

Klyngjetunet på Hjørmo inst inne i Hjørmodalen er eit av dei mest kjende klyngjetuna i landet. Garden Hjørmo er truleg ein mellomaldergard, og er nemnd i kjeldene fyrste gong i 1533. I 1794 vart alle husa i tunet knuste av eit ras. Etter dette bygde dei sju brukarane eit nytt klyngjetun litt lenger framme i dalen - men også her mellom ur, rasstein og store flyttblokker. I 1950-åra starta fråflyttinga og i 1972 var tunet utan fast busetnad. Frå 1980 til i dag har Jan Vivelid, eigar av eitt av bruka, restaurert seks av dei til saman 15 husa i tunet. Han verkar også som ein vaktmeister for heile tunet, og kan utan tvil seiest å ha redda dette kulturmiljøet for ettertida.

I 1980-åra vart det laga bilveg frå Hjørmo fram til Berdøla ved inngangen til Skrubbadalen. Mellom anna i samband med vegprosjektet er det påvist ei stor mengd fornminne knytt til jernutvinning i dette området. I 2007 byrja eit tilretteleggingsprosjekt fokusert på fornminna, med informasjonsfaldar og nummerpålar ute i terrenget. I 2012 omfatta kulturløypa heile 109 fornminnelokalitetar, med 14 nummerpålar i terrenget. Ei evaluering synta då at det var trong for eit hovudskilt, skjøtselplan for nokre av

lokalitetane, kvalitetssikring av pålane, utsetting av fleire pålar, og faldaren burde gjerast meir tilgjengeleg (BARK 2012).

I enden av kulturløypa og kulturmiljøet ligg Vivelid. Vivelid vart teken opp som husmannsplass i 1773, og er med 877 m.o.h. den høgastliggjande garden i Hordaland. Gardstunet her omfattar også Karistova, kunstnarheim for Kari og Lars Vivelid. Kunstnarsyskena Kari og Lars Vivelid vaks opp og levde heile livet på Vivelid. Far deira reiste dette våningshuset, og det vart seinare bygd på for å kunne ta inn overnattingsgjestar. Moglegvis vart huset flytta frå ein annan stad, og sett opp her mellom 1900 og 1906. Faren drukna i Veigelva med den eldre systera deira medan dei var barn, i 1906. Lars overtok skøyta på garden i 1950, og byrja same året å byggje Vivelid fjellstove. Kari Vivelid har laga mellom anna sceneteppet i "Trollgildet" i Nedre Eidfjord ungdomshus, fana til Eidfjord ungdomslag og målarstykke i matsalen i Fossli hotell. Ved enden av kulturmiljøet Hjørmo-Vivelid, ved inngangen til Hardangervidda, ligg Vivelid som eit delmiljø der kunsten, fjellet og turismen er vovne tett saman.

Eit vidare tilretteleggingsarbeid i området kan dra inn kulturminne også frå nyare tid.

Stølsbygningar ved Øyni.

Karistova på garden Vivel.

Utsyn mot Veig og Vivel.

Hjølmo.

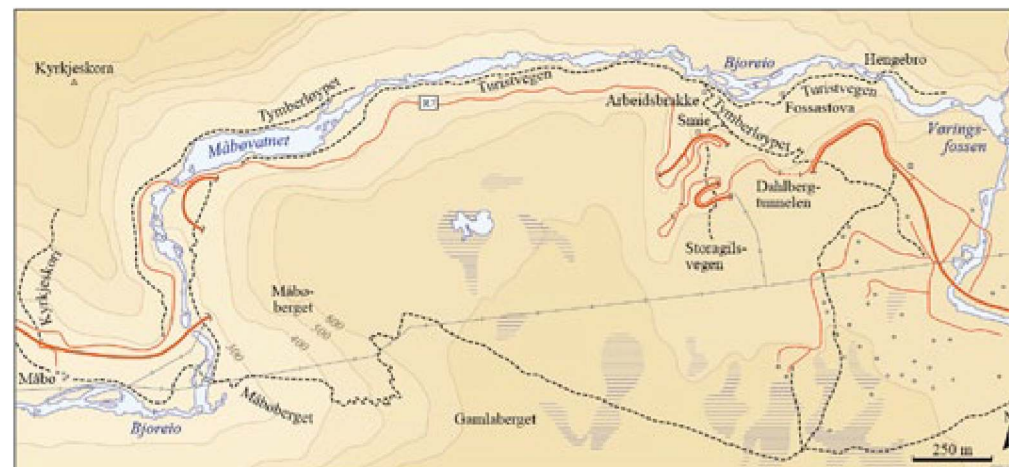

Måbø gard.

1e. Måbødalen

Kulturmiljøet omfattar garden Måbø, dei veghistoriske kulturminna og Vøringsfossen, og svarar til området som inngår i Måbødalen Kulturlandskapsmuseum.

Garden Måbø er den øvste garden i Måbødalen. Etter å ha lege øyde etter Svartedauden, vart garden teken op att seinast på 1600-talet og driven fram til 1970-åra. Garden er heller liten, med berre to bruk. Heller enn eit klyngjetun finn me på Måbø eit rekkjetun - innhus og uthus til kvart av bruka ligg på var si rekkje på kvar si side av den gamle kløvvegen gjennom dalen. Som i Øvre Eidfjord finn me også her bruk av kunstig vatning. Ei hovudveite leidde vatnet bort frå Bjoreio til fleire fordelingsveiter som spreidde vatnet utover innmarka. Ved inntaka til veitene er steinbygde karmar som eingong har hatt luker av tre. Med desse kunne vassføringa i veitene regulerast, og styrast dit vatnet trongst mest. Garden omfattar to løer, eit eldhus, eit bustadhus og eit samanbygd hus med fleire funksjonar. Alderen på dei ulike bygningane er noko uviss, men særskilt det samanbygde huset i sør står i ein bygningstradisjon med røter i mellomalderen. Vel so iaugefallande er dei steinbygde utomhuselementa: systema av steingardar, ei mengd store rydningsrøyser, og to steinbygde *geilar*, eller fegater.

Kart ved Per Bremnes/Eva Bjørseth (Grind.no)

Dei eldste vegfara i Måbødalen er truleg Kyrkjeskori og Tymberløppet, fyrst og fremst nytta av gardbrukarane på Måbø for støling og jakt på Vidda. I 1780-åra vart det bygd ein kløvveg med 1500 trappetrinn opp det bratte Måboberget. Vegen vart bygd på pliktarbeid etter offentlig oppdrag, og er gjerne kalla Kløvvegen, Måbøgaldane eller rett og slett "trappene i berget". Tidleg på 1800-talet vart det bygd ei sidegrein til Kløvvegen, som leidde nesten bort til Vøringsfossen. I 1870-72 bygde Den Norske Turistforeningen

“Turistvegen” frå Måbø gard til foten av Vøringsfossen. Dei to store utfordringane for vegbygginga i Måbødalen var stigninga og den strie Bjoreia. Den fyrste køyrevegen vart bygd i perioden 1900-1916 og takla desse utfordringane med fantastisk ingeniørkunst, tre tunnellar, to bruer over Bjoreio, og ei mengd hårnålsvingar. Denne vegen er forskriftsfreda. 12 år etter at han sto ferdig, var han del av det fyrste vegsambandet for bil over Hardangervidda, Rv. 7. I 1986 vart det erstatta av ny Rv. 7 i ny trase gjennom dalen. Måbødalen er såleis eit fortetta veghistorisk kulturmiljø. I tillegg til dei ulike vegane finst det også framleis kulturminne knytt til sjølve anleggsarbeidet med fyrste køyrevegen, til dømes restar av anleggsmia..

Det var fossen dei ville sjå - vitskapsmennene, kunstnarane og dei fyrste turistane - nedanfrå og ovanfrå. Også i dag er Vøringsfossen ein av dei største attraksjonane i Hardanger. Vøringsfossen har vore so tett samanvoven med samferdsle, reiseliv, og kunstnarleg skaparglede gjennom 200 år, at det vert rett å definere ein naturformasjon

som eit kulturminne. I 2016 starta ei storstilt, trinnvis bygging av ny utkikksplattform over Vøringsfossen. Etter planen skal anlegget stå ferdig i 2023 - jamt 200 år etter Hansteen og Flintoe fyrst gjorde verda kjend med Vøringsfossen.

Museumsprosjektet Måbødalen Kulturlandskapsmuseum opna i 1991 med ei storstilt tilrettelegging av kulturminna i dalen, med til saman 21 informasjonstavler. I 2012 vart Rv. 7 mellom Eidfjord og Haugastøl skipa som Nasjonal turistveg. Dei mange og lange tunellane er stengde for syklistar og fotgjengarar. Fram til 2013 fungerte gamlevegen opp Måbødalen som eit spektakulært alternativ for mjuke trafikantar. I dag, nesten 30 år etter etableringa av Måbødalen Kulturlandskapsmuseum, har forvaltninga av kulturmiljøet utfordringar. Gamlevegen gjennom Måbødalen er stengd sidan 2013 på grunn av rasskadar og fare for nye ras. Statens vegvesen signaliserte i 2018 at dei ikkje tek sikte på å sikre og opne vegen att. I tillegg har tilretteleggingsprosjektet ved garden Måbø stort behov for fornying og reorganisering i møte med cruiseturismen.

2. Indre Bu

Garden Bu ligg i vestgrensa for kommunen, Indre Bu ligg i Eidfjord medan Ytre Bu ligg i Ullensvang. Kulturmiljøet på Indre Bu omfattar fleire gravhaugar og det gamle skulehuset på Bu. Gravhaugane ligg framme på kanten av ein terrasse med storfelt utsyn over Eidfjorden og innover Osafjorden. Dei mest markante er *Bygdarhaug* og *Roskarlehaug*. Vest for desse ligg to mindre gravminne - her har det dessutan vore funne ei flatmarksgrav med ein spydspiss. Fornminna på Indre Bu vart føreslått i tilretteleggingsplanen frå 2007, men prosjektet vart ikkje realisert (Jensen 2007). Konsentrasjonen av synlege fornminne

med store opplevingsverdiar, med godt og enkelt tilgjenge frå vegen, gjer framleis dette miljøet til ein god kandidat for tilrettelegging.

Lenge var Bu ein av 6 -7 omgangsskulekrinsar i Eidfjord. Med fastskulelova frå 1860 kom det krav om faste skulehus i krinsane, men det drygde før det kom hus på Bu. Ser ein bort frå Strandkrinsen (Kjeåsen, Skår, Hotle), som aldri fekk skulehus, var Bu den siste krinsen som fekk skulehus. Kommunen kjøpte tomte Solhaug frå Indre Bu br. 5 i 1921, og same

året vart huset reist. Den fyrste tida var skulen udelt, det vil seie berre ein klasse, sidan vart han todelt. Bygningen vart reist som skulehus for Bu krins i 1921. Her vart det helde skule for borna frå Brimnes og Bu frå 1921 til 1959. Etter 1959 måtte borna på Bu gå på skule i Ystanes og Kinsarvik. Bygningen har seinare verka som grendahus for Indre Bu og er i dag eigd av Bu grendalag.

Det er ei fleire kulturminne rundt miljøet, både fornminne og gardshistoriske minne frå nyare tid. Det er også naturleg å sjå til kulturminna på nabogarden i vest, Ytre Bu. Truleg har desse eingong vore ein gard.

3. Kjeåsen

Kjeåsen er ein fjellgard 600 høgdemeter over Simadalsfjorden. Truleg var Kjeåsen fyrst eit utmarksbeite under garden Sæ nede i bygda. I siste halvdel av 1600-talet vart det so skipa ein husmannsplass her. Sidan den tid har det vore fast busetjing på Kjeåsen, i to husstandar på to jamstore bruk sidan 1783. Tunet med innhusa og innmarka ikring med ei mengd spor etter rydding, utgjer kjernen i miljøet. Ei stor mengd stadnamn knyter aktivitetar til punkt i innmarka. Ei rekkje åkernamn vitnar om at korn vart dyrka her oppe heilt fram til 1870, og poteter frå byrjinga av 1800-talet. Sjølv om bygningane på Kjeåsen er relativt unge, frå byrjinga av 1900-talet, viser samanbygginga til ein sær gammal byggeskikk på Vestlandet. Husa er bygde før taubana kom, og mesteparten av

materialane vart borne opp stigen frå fjorden. Takåsane i eine løa vart faktisk køyrde med hest opp frå Bagnsfjorden, over heia og ned til Kjeåsen.

Der stigen startar nede ved fjorden, Kjenaset, ligg naustet til Kjeåsen. Her er sett ei stove oppå murane, og dette fungerte nesten som eit slag kårbustad. Det var tradisjon for dei gamle som nærma seg slutten av livet, flytte ned her for å spare dei etterlevande for kampen det var å få ei kiste ned frå garden. Dette, og framfor alt stigen opp, er såleis vesentlege delar av kulturmiljøet. Den som vil kan framleis gå gamlestigen opp, og slik få ei djupare oppleving av Kjeåsen og dei liva som vart levde her. Oppetter stigen kjem

stadnamna tett, og til kvart er det gjerne knytt tradisjonar, hendingar eller historier. Til dømes *Halvgjengarhellaren* - her låg kyrkjekleda, og her bytte dei når dei skulle til kyrkje, og når dei kom att. Det eldste vegfaret opp til Kjeåsen, *Bakgilet*, gjekk rett opp frå bygda, frå garden Sæ. Dette var lenger, men var føretrekt om ein skulle frakte kyr, sau eller hest. Denne stigen vart stengd av eit ras kring 1860.

Kjeåsfolket hadde også liarstøl og fjellstøl, Nedstestølen og Øvstestølen oppe ved Kjeåsvatnet over 1100 meter over havet. På Øvstestølen låg dei to budeiene, ei for kvart bruk, i kvar sin tilmura blokkhellar, om sommaren. Liknande spor finst også på Nedstestølen. Også dette speglar ei vesentleg side av livet på Kjeåsen.

På Kjeåsen var det også interesse for tekniske løysingar. Anders Åsen fekk sist i 1930-åra laga taubane opp til Kjeåsen. Med denne kunne ein frakte varer og post. I 1941 sette han også opp eit småkraftverk i kvernhuset, og dette vart det fyrste kraftverket i Eidfjord.

Også slipesteinen vart driven med vasskraft. Kjeåsen kan slik seiast å også ha eit teknisk-industrielt delmiljø nordvest for tunet. Anders Åsen var også ein dugande felemakar. Ei samling av feler og utstyr frå verkstaden hans er i dag å sjå hjå Olav Bu på Lægreid.

Johannes V. Jensen, nobelprisvinnar i litteratur, fall for Kjeåsen i 1925, og han og etterslekta hans gjorde fleire turar opp. Etter krigen auka det med langsvegsfarande på Kjeåsen, og i 1951 kom svensken Bror Ekström som med boka si om Kjeåsfolket i 1958 for alvor skulle gjere Kjeåsen til ein reiselivsdestinasjon, den fyrste tida særleg for svenskar. I 1975 kom køyrevegen i samband med kraftutbygginga.

Kjeåsen er eit kulturmiljø som strekkjer seg frå fjorden, via kjerneområdet kring tunet, til stølsområdet i høgfjellet 1100 meter over fjorden. I dag er Kjeåsen ein av dei viktigaste reiselivsdestinasjonane i Eidfjord.

4. Hotle

Hotle er ein veglaus gard i Simadalsfjorden, om lag ei halv mil frå fjordbotnen. Garden vart teken oppatt kring 1600, etter å ha lege øyde ei tid i mellomalderen. Sist på 1800-talet var det heile tre husstandar på tre bruk på den vesle garden. Hotle hadde støl ved Seljeskor oppi Onen. Her skal det framleis vere restar etter stølshus. I tillegg hadde brukarane dyra på beite innetter fjorden, ved Seljeståa på eigen grunn og på Hotlemjøstølen på Sæ sin grunn.

Kulturmiljøet omfattar to eldre våningshus, uthus og naust, samt fleire tufter og ei stor mengd gjerde, murar, røysar og kve bygde i rydningsstein. Frå Hotle fører også eit eldre vegfar over Hotleelva utover til garden Skår.

5. Skår

Skår er ein veglaus gard 330 meter over fjorden, oppe i fjellsida på nordsida av Eidfjorden. Det er også den ytste garden på denne sida av Eidfjorden. Garden låg øyde i slutten av mellomalderen, og vart teken oppatt i 1560-70 åra. Mot slutten av 1800-talet var det heile seks bruk med husstandar på garden.

Garden hadde heimestøl på Skaret, eller Skardsetet, vel 700 meter over havet lenger ute i fjorden. Både Skår og Hotle mangla sommarbeite og fjellstøl, og dei prøvde frå 1820-åra å skaffe seg stølsrett på Vidda, fyrst i Leirbotnen, deretter i Kjeldedalen. Her dreiv ein av bøndene på Skår støl til kring 1871.

Skår hadde vanskeleg veg ned til sjøen, og dessutan lang sjøveg til fjordbotnen og bygda. Noko før 1900 vart det sett opp taubane ned til nausta. Skår var, saman med Hotle lenger inne i fjorden, eigen skulekrins. Det var då tale om omgangsskule der læraren kom, oftast til Skår, og heldt skule for borna i ei av stovene i ein periode. Mellom Skår og Hotle går eit eldre vegfar, og dette vart brukt som skuleveg. I 1950-åra flytte dei siste fastbuande frå Skår. I 1960-åra overtok Frank Mohn i Bergen garden, og han har sytt for restaurering og vedlikehald av dei mange bygningane.

Kulturmiljøet omfattar ei lang rekkje bygningar, samt ruinar, bakkemurar, steingjerde og rydningsrøysar kring tun og innmark. I tillegg er den gamle kløvstigen ned til fjorden og det særprega naustmiljøet mellom dei store flyttblokkene, viktige delar av miljøet.

6. Heggjagarden

Allereie i fyrste halvta av 1600-talet var det skysskifte på garden Vik. I 1720 bygsla sersjant Nils Olsen Hegggen ein husmannsplass ved skysskiftet og skipa gjestgjevarstad med kro. Dette var lenge ein av mange gjestgjevarstader som dreiv utan løyve frå styresmaktene. Denne aktiviteten kan seiast å vere kimen til tettstaden som vaks fram på Vikøyra. Tidleg på 1800-talet fekk so Heggjagarden status som privilegert gjestgjevarstad og øltapperi. I denne tida var marknaden fyrst og fremst overnatting knytt til fedriftene over fjellet, samt sal av øl og brennevin både til driftekarane og til lokale.

I 1842 overtok Magnus Johansson Myklatun og dreiv gjestgjevarstaden, no og med landhandel, til stordom. Hovudbygningen og det store sjøhuset som står i dag, vart sette opp av Myklatun i 1853. I 1862 kom her også dampskipstopp. Denne vart ein milepæl for reiselivet, og landhandelen på Vik vart avgjerande i skiftet frå naturalhushald til pengehushald i Eidfjord. Tida for fedriftene var no på hell, men det auka med nye gjestar: ein jamt aukande straum av turistar. I hovudbygningen var det overnatting medan det vart drive landhandel med bakeri i sjøbua. I 1870-åra kom garden over i Næsheimlekt, og aktiviten utover gardsdrifta, vart flytt ut på Ostangen. Her kom ny dampskipskai, og Hotel Vøringsfoss sto ferdig her ute i 1890. I mai 2005 sto ny cruisebåtkai ferdig på Ostangen. I dag huser den gamle hovudbygningen *Sjel og gane bar og restaurant*, og Heggjagarden er gjerne cruiseturisten sitt fyrste glimt av det gamle Eidfjord.

7. Nedre Eidfjord ungdomshus

Eidfjord Ungdomslag vart skipa allereie i 1895, av ungdommar frå Lægreid, Vik og Hæreid. Fremst i skipinga sto ungdommar som var komne heim etter skulegang, gjerne frå folkehøgskulane på Lofthus og Voss der norskdomsrørsla rådde grunnen. Laget hadde handskrive lagsblad - *Ljos-Alf*, seinare *Hugsviv*, og viste fram skodespel ved arrangementa knytt til haustfest, 17. mai og jul. Laget brukte lenge skulehuset til møte og arrangement. Både laget i Øvre Eidfjord og laget i Bu (på Ringøy) fekk eigne hus før Eidfjord Ungdomslag. Nedre Eidfjord fekk endeleg sitt fyrste foreiningshus med ungdomshuset i 1932. Tomta var kjøpt allereie i 1916. Huset vart teikna av arkitekt Torgeir Alvsaker som også sto bak ei rekkje andre ungdomshus både i Hardanger og Bergensområdet. Tilbygget er frå 1952. Mellom inventaret er det særmerkte sceneteppet "Trollgildet", måla av Kari Vivelid i 1937, av særskild stor verdi.

8. Gamle Lægreid skule

Bygningen vart reist i 1901 for å erstatte det fyrste skulehuset i Lægreid krins. Dette vart flytt og vart skulehus for Simadalen. Sjølv om det nye bygget vart sett opp på Vik, vart det heitande Lægreid skule etter krinsen. Huset var i bruk som skule fram til dagens skulebygg sto ferdig i 1967. Bygningen er registrert i SEFRAC i verneklasse B (SEFRAC 12320102054)

9. Butikk på Ostangen

Huset er bygd ein gong mellom 1850 og 1880, og var det fyrste huset i Eidfjord med to etasjar. Det har husa landhandel, det vart nytta som tenarbustad for jentene som arbeidde på hotellet, og som kontor for dampskipsselskapet. Dette er i dag det einaste huset frå før 1900 som er att på sjølve Ostangen. Bygningen er registrert i SEFRAC i verneklasse B (SEFRAC 12320102061).

10. Brotstader

Steinhoggeriet på Hæreid er ganske eineståande i Eidfjord som ei verksemd med mange arbeidsplassar innanfor sekundærsektoren. Hoggeriet fekk problem med å eksportere stein i slutten av 1930-åra. Krigen bremsa verksemda vidare, og ho mista arbeidskraft til betre løna tyske anleggsarbeid. Likevel eksporterte steinhoggeriet framleis brustein til Bergen, Ålesund og Stavanger i åra etter krigen. I 1953 vart verksemda nekta å føre stein over vegen Vik-Simadal på grunn av trafikkfaren, og hoggeriet enda same året. Kulturmiljøet omfattar brotstadene etter uttaka.

11. Laksekjera i Eio

Frå 1530-åra veit me sikkert at det vart fanga laks i Eio med fiskefeller, sokalla *laksekker*. Denne fangstforma var i bruk i Eio fram til det vart forbode med kjer i 1980. Laksen synest å ha vore ei kjelde til matauk heller enn rikdom gjennom sal. Denne ekstra maten kunne derimot brukast til å auke tenarstaben. Kanskje er det difor dei beste fiskeplassane gjerne er i kyrkjeleg eige allereie på 1200-talet? Frå heile landet, også frå Lægreid, høyrer me om avtalar der det ikkje var lov å gje tenarane laks til middag meir enn tre gongar i veka. Det var fyrst og fremst Hæreid og Lægreid som hadde fiskerettar i Eio. Dei hadde kjera sine på kvar si side av elva - kvart kjer kunne etter lova berre ta opp 1/3 av breidda på elva. Kjera fanga laksen på veg opp frå sjøen til gytestadene. Reiskapen er utforma som ein kasse i tre, med ein opning, *kalv*, bak. Laksen kunne då symje inn, men ikkje ut att. Det var også luke i andre enden som kunne haldast opa i dei periodane fisken var freda. Inn mot kjera var nokre meter med leidegjerde, ein *vorr*, av samanbunden stokkar, stein og grus. Bortsett frå desse leidegjerda er kjera laga av tre som rotnar vekk. I dag er til saman åtte kjer registrerte i Eio, dei fleste til nedfalls og står i fare for å bli borte.

12. Bergsliskorane

Staden vart tidlegare kalla Kråkeskorane, og her låg to husmannsplassar under Hæreid som seinare vart slegne saman. I 1884 kom Nils Bergslien, brorson til Vossakunstnarane Knut og Brynjulf Bergslien, til Eidfjord. Eit par år etter kjøpte han denne eigedommen og sette opp hus for seg og familien. Den mindre stova vart reist fyrst. Dette var ei gammal glasstove som kona Johanna hadde med frå Myklatun. Her budde dei medan det store huset vart bygd, seinare vart glasstova brukt som atelier.

Nils Bergslien er kanskje best kjend for skildringane av folkelivet, ofte med humoristiske og fantaserande tilsnitt. Son til Nils, Orvar Bergslien, tok over eigedommen og livnærte seg av produksjon av gravsteinar frå lokale brot.

I 1978 overtok Eidfjord kommune eigedommen og har seinare restaurert bustaden etter antikvariske prinsipp, med opphavleg fargebruk og interiør. Kulturmiljøet omfattar også eit solur, minnestøtta over Nils Bergslien, eit eldhus og atelieret. Dei tre bygningane er registrerte i SEFRAK med verneklasse B (SEFRAK 12320103038-040).

13. Barkekar i Kråkeskarvet

Odd Bergslien overtok Bergsliskorane etter faren. Frå kring 1915 dreiv han notbruk saman med Helge og Johan Vik. Dette var før nylon gjorde vedlikehaldet av garn- og notreiskapar nærast overflødig. Tidlegare var garn og not laga av hamp eller bomull, og desse vart raskt rotne og svekte om ikkje dei vart stelte rett og jamnleg. Reiskapane vart barka ein gong kvar sesong, det vil seie nærast ein garveprosess som for skinn og huder. Barkekaret tett ved den seinare kanonstilinga, vart mura opp av Odd Bergslien. Her vart garn og nøter lagde, og ein log vart kokt opp av bjørkebark. Til denne vart sett til litt lyse og litt tjøre. Deretter vart den ferdige barkalogen ausa over garn og nøter i karet. Reiskapen fekk so ligge i karet i omlag eit døgn, før dei vart hengde til turk. Garvesyrene i borken saman med lysa og tjøra gjorde til at hamp og bomull vart vassavstøytande og verna det mot røte. Tidlegare fanst eit liknane kar i Blurnes, men i dag er barkekaret i Kråkeskarvet det einaste som er att.

14-15. Støttepunkt Eidfjord

Kulturmiljøet omfattar objekt på begge sider av Simadalsvegen, og er del av det tyske festningsanlegget i Eidfjord.

På nedsida av vegen ligg to kanonbrønner (ASK 221210-3,5), den eine i dag tilrettelagt og integrert i badeplassen og rekreasjonsområdet ved Kråkeskarvet. På oppsida av vegen, over bustadhusa, ligg eit system av løpegrav, bunker og to maskingeværstillingar (ASK 221210-6, 7).

16. Støttepunkt Eidfjord

Krigsminnet er del av det tyske festningsanlegget i Eidfjord. Like nedanfor Rv. 7 i Gamlenaustvika, i dag sær tilgrodd, ligg ei kanonplattform i betong (ASK 221210-1).

17. Støttepunkt Eidfjord

To betongbunkerar tett vest for Rv. 7 er del av det tyske festningsanlegget i Eidfjord (ASK 221210-2).

18. Støttepunkt Eidfjord

Rullesteinsbunkeren tett vest for Rv. 7 er del av det tyske festningsanlegget i Eidfjord (ASK 221210-4).

19. Kraftleidningen Sima-Dagali

Utbygginga av kraftleidninga Sima-Dagali var særskilt komplisert både i høve til teknologiske løysingar og i høve til nye verneinteresser og planane om ein nasjonalpark på Hardangervidda. Sima-Dagali var også eit vesentleg steg mot eit fyrste sterkt 420kV samband mellom Vestlandet og Austlandet. Leidningen startar ved koplingsanlegget i Simadalen.

Leidningen representerer teknologisk vågemot i møte med miljøvern og nye konfliktlinjer. Dette er eit av 227 objekt på NVE si liste over kulturminne med høg verdi i norsk vassdrags- og energihistorie.

20. Sæ

Sægården er eit verdifullt kulturmiljø i kraft av eldre bygningsmasse. To våningshus og eit stabbur er registrerte i SEFRAK med verneklasse A (SEFRAK 12320107023-025). Det kvite huset til venstre er bygd i 1905. Det mindre brune huset til høgre vert kalla "Tomsenstova" og høyrde til i det gamle klyngjetunet.

21. Simadalen skule

Bygningen vart opphavleg reist som fyrste skulehus i Eidfjord ved kyrkja på Lægreid i 1864. Då det vart bygd ny skule i Lægreid krins i 1901, vart bygget flytta til Simadal. Huset vart noko endra og ombygd då det vart sett opp att. Med lærarstillinga i Simadalen krins fylgde bustaddel i skulehuset, og ein jordlapp med frukthage og fjøs ved sida av. Her var skule for Simadalen krins fram til og med skuleåret 1962/63. Simadalen krins vart då lagt til Lægreid krins. Skulehuset er å rekne som eit ombygd 1.generasjons skulehus. Bygningen er registrert i SEFRAK, verneklasse A (SEFRAK 12320107021).

22. Stova på Selgjerd

Sett bort frå kyrkja, er dette det eldste huset i Eidfjord. Stova er truleg bygd på 1500-talet, og er flytta frå Tveit til Selgjerd på eit seinare tidspunkt. Tømmeret viser også dette, med innskorne flyttemerke, bokstavar og romartal. Tømmeret er ovalhogd, dette også eit trekk som vitnar om høg alder. Dette er ei røykstove som aldri har hatt anna avtrekk for røyken enn ei ljøre i taket. Medan sjølve stovedelen er lafta er delen med kleve og gang bygd i bindingsverk. Eine langveggen har på eit tidspunkt fått sett inn glas, medan det på andre sida er ein skut eller skykkje (staurskykkje). Taket er tekka med villskifer.

Stova på Selgjerd vart automatisk freda i 2001 (ASK 87172; SEFRAK 12320107022).

23. Kvernhusruinar på Tveit nedre

Her skal ha lege to kvernhus. Kvernhuset på bildet fall delvis saman ved flaumen i 1937. Ved SEFRAK-registreringa i 1987 sto huset framleis med kledning og torvtak. I dag er murane, kvernsteinane og delar av kvernkallen att. Ruinane som ligg her i dag har altså sett storflaumane både i 1893 og 1937. Ovanfor ruina ligg det som synast å vere ein demningsmur. Begge kvernsteinsruinane er registrerte i SEFRAK (SEFRAK 12320107006).

24. Austmannavegen frå Simadal

Historiske kjelder fortel at soldatar vart skyssa frå Eidfjord til Austlandet via Simadalen på 1600-talet. Dette gjev eit hint om at Austmannavegen opp frå Tveit inst i Simadalen var den mest nytta på denne tida, og truleg då også bakover i mellomalderen. I so fall var det truleg denne vegen Baglarane kom ned til Eidfjord i 1205.

Vegen går inn i vernesona for nasjonalparken aust for Sysenvatnet, og store delar av traseen ligg utanfor vernesona til parken. Vegen er automatisk freda (ASK 108349).

Starten på Austmannavegen på Tveit i Simadalen.

Austmannavegen austover mot Halnevatnet.

25. Høl

Garden Høl er den nedste av gardane i Sysendalen, og ligg ved ein "høl" i elva Bjoreio. Her på Høl var det frå gammalt av ikkje kjent førhistoriske kulturminne. Arkeologiske registreringar i tilknytning til reguleringsplan for hyttefelta i 2002-2004 påviste ei lang rekkje spor etter jernutvinning. Det er i hovudsak kolgroper som ligg på turrare område og høgdedrag med myrområde ikring. Kolgropene skriv seg frå tilverking av trekol til bruk i blesteromnane. At det vart nytta trekol heller enn ved i desse anlegga, viser at det her er spor etter den yngre jernvinna, den som brukte trekol, hadde slaggavtapping og var i bruk i yngre jernalder og mellomalder.

26. Fet

Jernvinneanlegga på Fet var lenge eineståande i norsk arkeologi med spor etter framstilling av jern heilt tilbake til år 0. I dag kjenner me fleire like gamle anlegg andre stader, men Fet er framleis eit viktig kulturmiljø i norsk jernvinneforskning. Ein reknar med at det ligg 1000 kubikkmeter slagg her, etter ein samla produksjon på over 2500 tonn jern i jernalder og mellomalder. På Fet ligg også det som truleg er eit større gravfelt med ei mengd små røyser som knapt er synlege mellom tette einerkratt.

Miljøet er prioritert for tilrettelegging i BARK (Hordaland fylkeskommune 2012)

27. Maurset

Maurset er den inste og øvste garden i Sysendalen. Heller ikkje her var det kjent førhistoriske kulturminne før det vart gjort arkeologiske registreringar i samband med reguleringsplanane i 2002-2003. Det er spor etter jernvinna som dominerer på Maurset: kolgroper, blestertufter og slagghaugar. Dei kulturminna som er vektlagt i denne samanhengen er kulturmiljøet på austre side av Bjoreio i partiet der Bjoreio gjer ein knapp U-sving. Her stikk ein tange ut i elva med ei stor mengd kolgroper. Sør for dette feltet ligg ei hustuft. Området ligg godt i løynd frå hyttefelta, og sjølv om kulturminna kan vere vanskelege å oppdage, er opplevingsverdien stor dersom ein har tilstrekkeleg informasjon og tilvising.

28. Skulehuset i Sysendalen

Bygningen vart reist som skulehus for Sysendalen krins på Garen i 1916. Til skulen hørde utedo som framleis står (over). Skulen var i bruk til 1958 då krinsen vart lagt inn under Sæbø krins. Huset vart sidan overteke av Sysendalen grendalag i 1986.

29. Demningsanlegg, Sysendammen

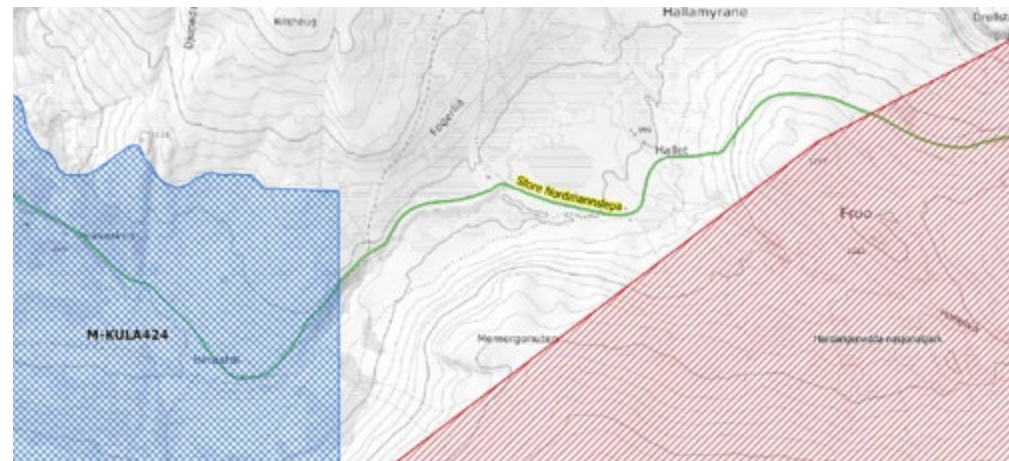
Demninga lagar det største av magasina i Simaanlegget, og er ein av dei aller største steinfallingsdammane i landet. Det tok seks år å byggje demninga som er 81 meter høg, med ei damkrone på 1167m og med ei breidd i botn på 248 meter. Anlegget er ein representant for avansert kraftutbygging frå 1970-åra og er eit av 227 på NVE si liste over kulturminne med høg verdi i norsk vassdrags- og energihistorie.

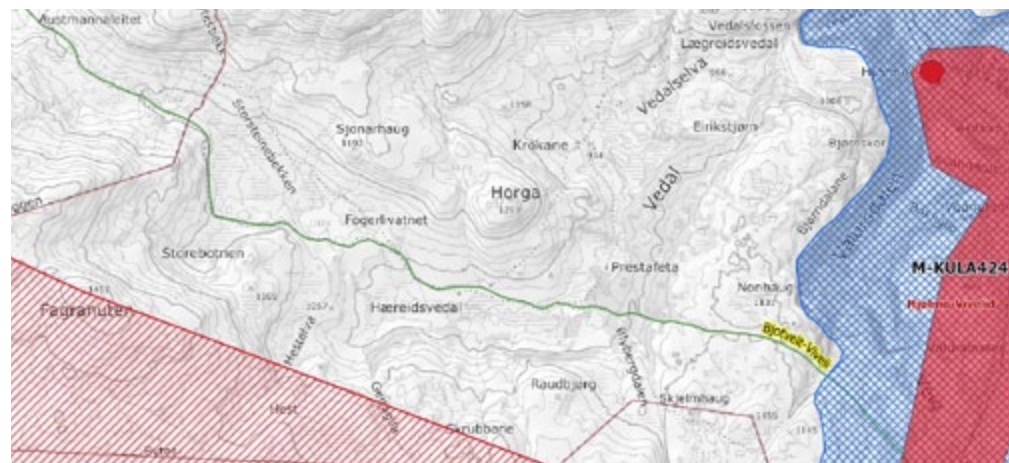
30. Store Nordmannslepa - Bispevegen

Lange parti av denne eldgamle ferdsleleia ligg innanfor KULA-Eidfjord og Hardangervidda nasjonalpark, og har såleis vern gjennom desse. I denne samanhengen vil me lyfte fram partiet mellom desse definerte landskapa, langs Memorgonuten og Hallemyrane. Vegfare er automatisk freda (ASK 108398).

31. Bjotveit-Viveli

Vestover frå Viveli går også eit vegfar som er automatisk freda av di ein reknar det for å ha høg alder (ASK 112744). Vegfare, eller slepet, er eit sideslep til Store Nordmannslepa, og fører vestover Hæreidsvedal til Austmannaleitet, og ned til fjorden ved Bjotveit i Ullensvang. Sleppe går vekselvis gjennom Eidfjord og Ullensvang kommunar, og ligg utanfor Hardangervidda nasjonalpark. Det austlegaste partiet ligg innanfor KULA-Eidfjord.

DEL IV

HANDLINGSPROGRAM

Sjølv om det har vore utarbeidd planar for kulturminnevern Eidfjord kommune tidlegare, bør denne planen reknast som ein fyrstegenerasjonsplan. I tråd med dette er planen ein *temaplan*. Det bør ved seinare revisjonar vurderast om planen bør vedtakast som ein *delplan* med juridiske bindingar knytt til Plan- og bygningslova.

Denne planen femner vidt i tema, men er avgrensa til *faste kulturminne*. Med tanke på at Eidfjord kommune er rik på kulturminne, omfattar planen heller ikkje svært mange objekt. Ei viktig målsetjing med arbeidet har vore å få ein god start - å få på plass eit godt fundament å byggje vidare på. Planen skal slik vere fyrste steg i eit langsiktig arbeid med kulturminne i kommunen. Men han skal og vere eit reiskap for å få gjort konkrete tiltak for konkrete kulturminne frå starten av. Av den grunn er det her naudsynt å prioritere.

Prioriteringar

Mellom tilfanget i denne planen skal tre kulturmiljø prioriterast i fyrste planperioden. Desse ligg alle innanfor det overordna kulturmiljøet 1. KULA Eidfjord (Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Hordaland - Eidfjord), og prioriteringane er slik også ei oppfylging av nasjonale og regionale tilrådingar:

- **1a. Kulturmiljø Vik-Lægreid**
- **1b.. Kulturmiljø Hæreid**
- **1c .Kulturmiljø Varberg**

Handlingsplan for planperioden

- Hovudprioriteringar
  - 1a Kulturmiljø Vik-Lægreid: restaurere steingardane langs gamlevegen ned til Gamlenausta. Undersøkje om det er mogleg å skaffe kompetente handverkarar som også kan fungere som kursleiarar. Istandsetjinga arrangerast som kurs i restaurering av tradisjonelle steingardar. Hardanger og Voss museum fungerer som bindeledd mellom kommune og kompetansemiljøa.
  - 1b. Kulturmiljø Hæreid: Oppfølging av eksisterande skjøtselplan for Hæreid
  - 1c Kulturmiljø Varberg: utarbeide plan for skjøtsel, tilrettelegging og formidling av gravfeltet på Varberg. Arbeidet må gjerast i samråd med Vestland fylkeskommune, Avdeling for kultur, idrett og inkludering og seksjon for kulturarv.
- Andre oppgåver
  - Arbeide for å leggje inn KULA Eidfjord som omsynssone, Pbl § 11-8 sone c), i arealdelen i kommuneplanen.
  - Immaterielle kulturminne 1): Innsamling og dokumentasjon av livssoger gjennom intervju med dei eldre i Eidfjord. Fokus: livet i Eidfjord før krafta kom, og korleis opplevde dei omveltinga som kom med krafta? Vurdere dokumentasjon- og presentasjonsform før igangsetjing.
  - Immaterielle kulturminne 2): fylgje opp arbeidet med stadnamnregisteret for kommunen.
  - Faste kulturminne 1): Registrering av bygningar og bygningsmiljø med kulturhistorisk verdi. Arbeidet bør omsyn til SEFRAC-registeret, men ikkje vere avgrensa til dette (også yngre bygg).
  - Lause kulturminne 1): vurdere om det er tenleg å innlemme lause kulturminne i neste plan, eventuelt særskilt i høve til samlingane på Bu.
  - Lause kulturminne 2): vurdere innsamling av gjenstandar knytt til sentrale tema i kulturhistoria til Eidfjord. Er her hol og manglar i eksisterande samlingar (t.d. gjenstandar knytt til tamreindriften, tidleg turisme, andre verdskrigen, steinbrot verksemda, skulehistorie mm.)

Kjelder

- BARK 2012: Tilrettelegging av arkeologiske kulturminne i Hordaland. Rapport til Bevaringsprogram for arkeologiske kulturminne BARK. Hordaland fylkeskommune.
- Bleie, L. O. 2009: *Eidfjord gamle kyrkje 700 år. Eit historisk attersyn*. Utg. Eidfjord kommune.
- Borge, A. (red) 1993: *Eit portrett av Nils Bergslie : kunstnar eller handverkar?* A.Borge. Voss.
- Bremnes, P. M. 1993: Gamle ferdsleveggar frå Eidfjord over Hardangervidda. Utg. Eidfjord kommune. 1993. Digital versjon på Nettbiblioteket
- Grove, K. 2010: *Eidfjord 1891-2010. Frå fjord til fjell*. Utg. Fagbokforlaget.
- Hus, O. 2009: *Hardanger i kunsten: 66 kunstnarar gjennom to hundre år*. Selja forlag.
- Jensen, A. 2007: Tilretteleggingsplan for kulturminne 2007-2009. Eidfjord kommune. Hordaland fylkeskommune. Rapport.
- Lægreid, T. og Lægreid, A. 1992: *Gards- og ættesoge for Eidfjord*. Eidfjord kommune.
- Myklatun, J. 1978: Vatning og vatningsanlegg i Øvre Eidfjord. *Hardanger* (årbok).
- NVE 2010: Kulturminner i vassdrag: Flom- og erosjonssikring, kanaler og miljøtiltak. NVE rapport 8-2010.
- Opedal, H. O. 1980: *Kjeådsfolket i Hardanger. Soga om eit utkantfolk*. Fonna Forlag.
- Pedersen, E. A. 2011: Hardangervidda gjennom 9500 år. Prosjektrapport, "Kulturminner på Hardangervidda. Buskerud fylkeskommune.
- Rauboti, S. 1989: Skulen i Eidfjord. I: Wangenstein, E. (red.) *Grunnskolen i Noreg 250 år. Glimt fra Hordaland*. Skoledirektøren i Hordaland. Bergen.
- Riksantikvaren 2010: Kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Plan- og bygningsloven. Versjon juni 2010. Veileder.
- Riksantikvaren 2013a: Kulturminner i kommunen. Håndbok i lokal registrering. Rev. utg. 2013
- Riksantikvaren 2013b: Kulturminner i kommunen. Kulturminneplan. Veileder.
- Riksantikvaren 2016: Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Hordaland. Rapport.
- Riksantikvaren 2019: Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse. Kommunal og regional forvaltning. Veileder.
- Røyane, E. og Apneseth, O. 2018: *Klyngetunet. Den norske landsbyen*. Skald forlag.

Lokalhistorisk litteratur

Bergasylja. Årshefte for Eidfjord historielag 2001-2018. Eidfjord historielag.

Bleie, L. O. 2009: *Eidfjord gamle kyrkje 700 år. Eit historisk attersyn*. Eidfjord kommune.

Borge, A. 1993 (red): Eit portrett av Nils Bergslien : kunstnar eller handverkar? A.Borge. Voss.

Bremnes, P. M: Gamle ferdslveggar frå Eidfjord over Hardangervidda. Eidfjord kommune. 1993. Digital versjon på Nettbiblioteket

Bull, J. 1913: Eidfjord kirke i Eidfjord sogn, Hardanger. *Foreningen til norsk fortidsminnesmærkers bevaring Aarsberetning for 1912*. 68. aargang, Kristiania 1913

Dagestad, M. 1945: *Dei tre Bergsli-kunstnarane*. Magnus Dagestad. Voss.

Gardatun, L. (red.) 2007: *Eidfjord i svart og hvitt gjennom 100 år. Historiske glimt II*. Hardangeren bok og bilde.

Gardatun, L. 2005: *Ola Garen. Fjellmannen fra Sysendalen som bygde Fossli hotel*. Hardangeren bok og bilde.

Grove, K. 2010: *Eidfjord 1891-2010. Frå fjord til fjell*. Fagbokforlaget.

Holst, P. A. 2010: *Kjeåsen i Eidfjord. Hvor ingen skulle tro at noen kunne bo*. P.A. Holst forlag.

Hus, O. 2001: *Ljos og kraft i Eidfjord og Ullensvang*. Indre Hardanger kraftlag.

Kolltveit, O. og H. Kvaem 1977-1986: *Granvin, Ulvik og Eidfjord i gamal og ny tid*. Granvin, Ulvik og Eidfjord bygdeboknemnd:

Kartbind. Kart over Eidfjord, Granvin og Ulvik. 1976.

B.1: Bygdesoga. 1977

B.2: Bygdesoga. 1977

B.3: Bygdebok for Granvin. Ættebokdel for gardane Beggevik, Kvanndal, Lussand og Naustvik. 1986.

Kleivkås, S. 1995: *8. mai 1945-1995. Minneskrift om krigen i Eidfjord*. Eidfjord kommune.

Lægreid, T. og Lægreid, A. 1992: *Gards- og ættesoge for Eidfjord*. Eidfjord kommune.

Opedal, H. O. 1980: *Kjeåsfolket i Hardanger. Soga om eit utkantfolk*. Fonna Forlag.

Opedal, H. O. 1981: *I skuggen av Hardangerjøkulen : Simadalen og Sysendalen : gardar og folkeminne*. Norsk bokreidingslag.

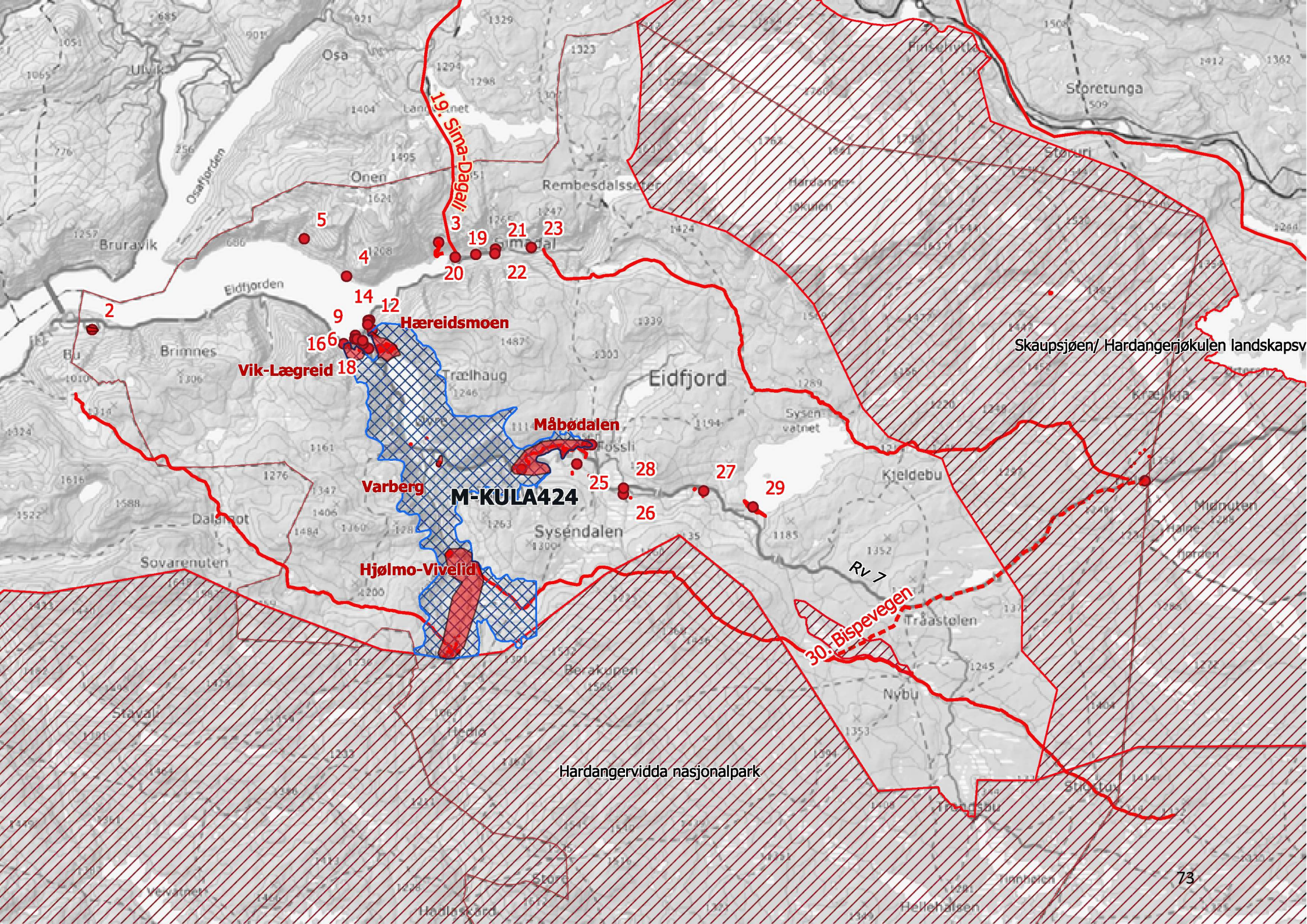
Tveit, E. M. og L. Ytrehus 1977: *Kvardagsminne. Eidfjord 1900-1950*. Eidfjord kommune.

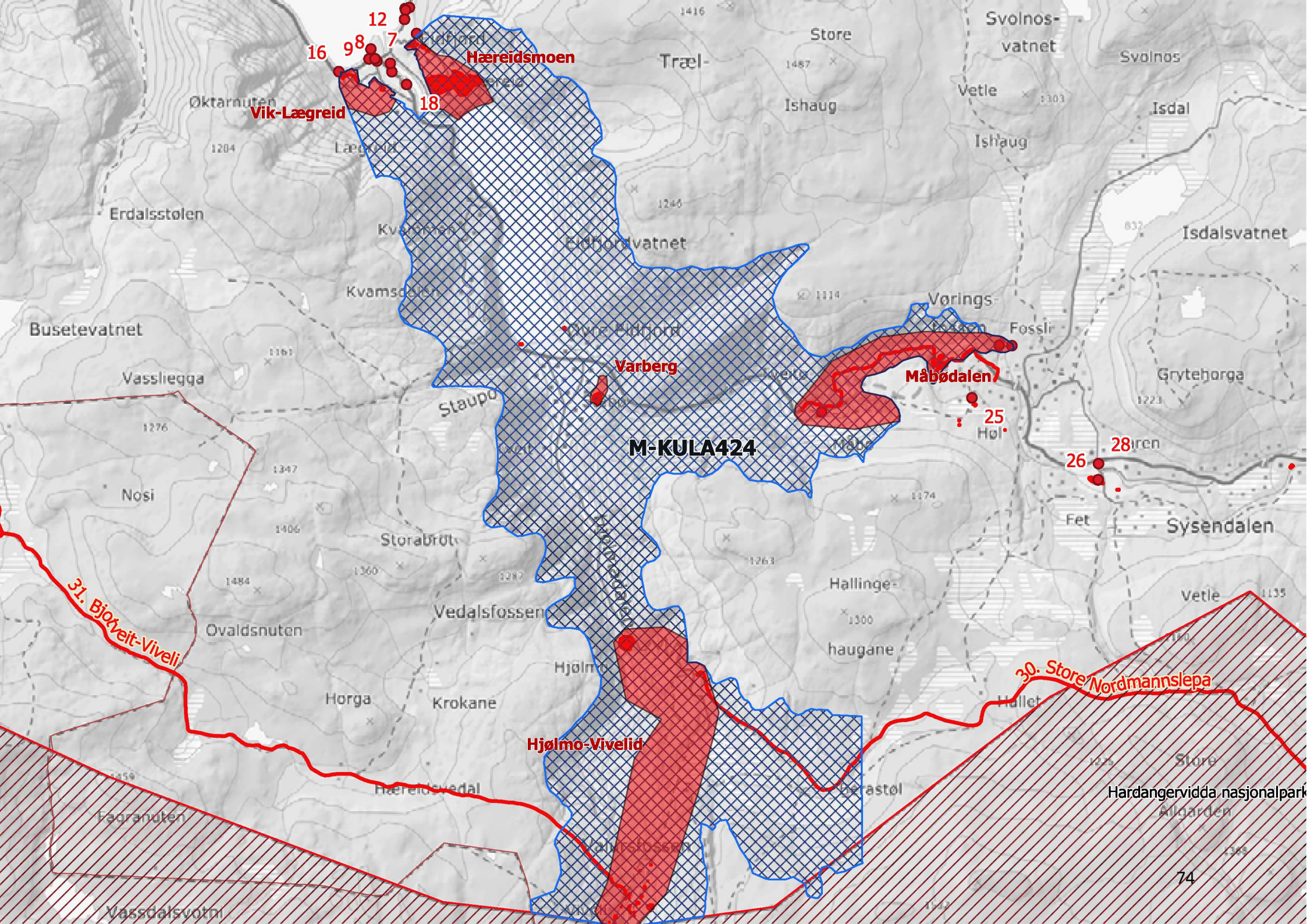
Liste over faste kulturminne og kulturmiljø i planen

1. KULA EIDFJORD (Overordna)
  - a. Vik-Lægreid
  - b. Hæreid
  - c. Varberg
  - d. Hjøльмо – Vivali
  - e. Måbødalen
2. Indre Bu
3. Kjeåsen
4. Hotle
5. Skår
6. Heggjagarden
7. Nedre Eidfjord ungdomshus
8. Gamle Lægreid skule
9. Butikk på Ostanden
10. Brotstader på Hæreid
11. Laksekjera i Eio
12. Bergsliskorane
13. Barkekar i Kråkeskarvet
14. Støttepunkt Eidfjord, krigsminne
15. Støttepunkt Eidfjord, krigsminne
16. Støttepunkt Eidfjord, krigsminne
17. Støttepunkt Eidfjord, krigsminne
18. Støttepunkt Eidfjord, krigsminne
19. Kraftleidningen Sima-Dagali
20. Sæ (Rike-Ragna garden)
21. Simadalen skule
22. Stova på Selgjerd
23. Kvernhusruinar på Tveit nedre
24. Austmannavegen frå Simadal
25. Høl (jernvinneanlegg)
26. Fet (jernvinne, gravfelt)
27. Maurset (jernvinne)
28. Skulehuset i Sysendalen
29. Demningsanlegg, Sysendammen
30. Store Nordmannslepa - Bispevegen
31. Bjotveit-Vivali (slep)

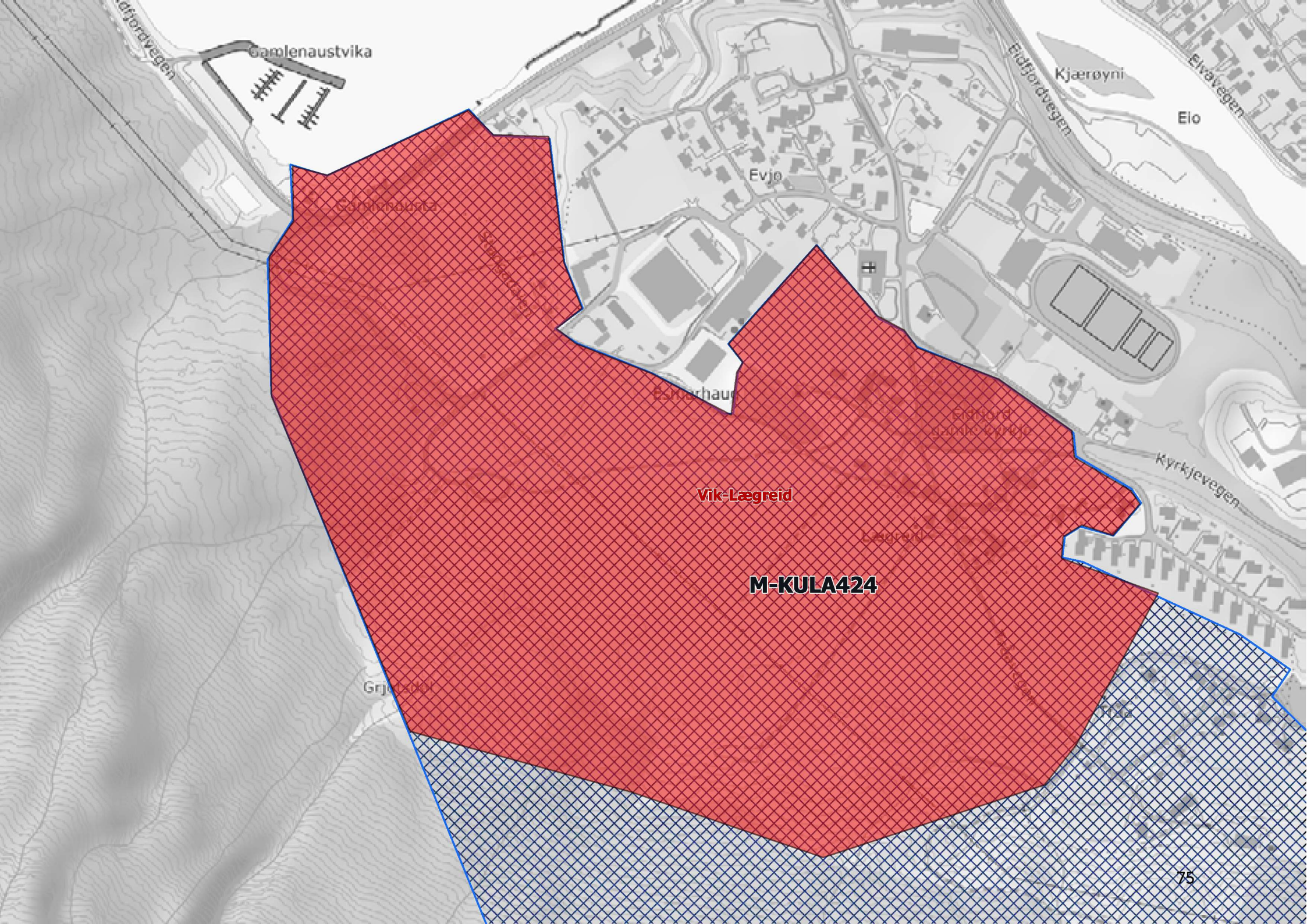

Gamlenaustrvika

Evjo

Kjærøyni

Elo

Elovegen

Eldjordvegen

Estherhaug

Eldjord
Laggreid

Vik-Laggreid

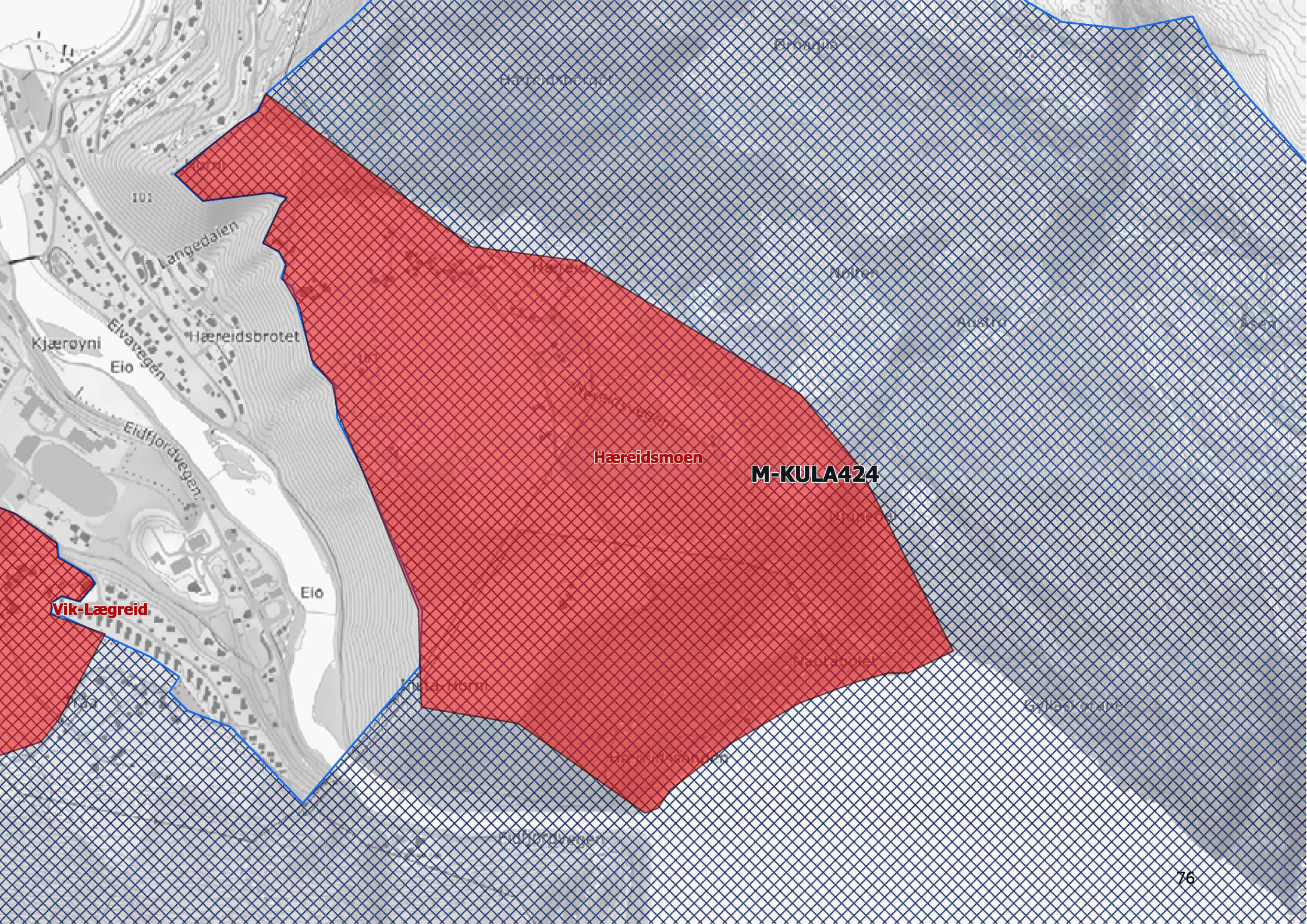
Laggreid

Kyrkjevegen

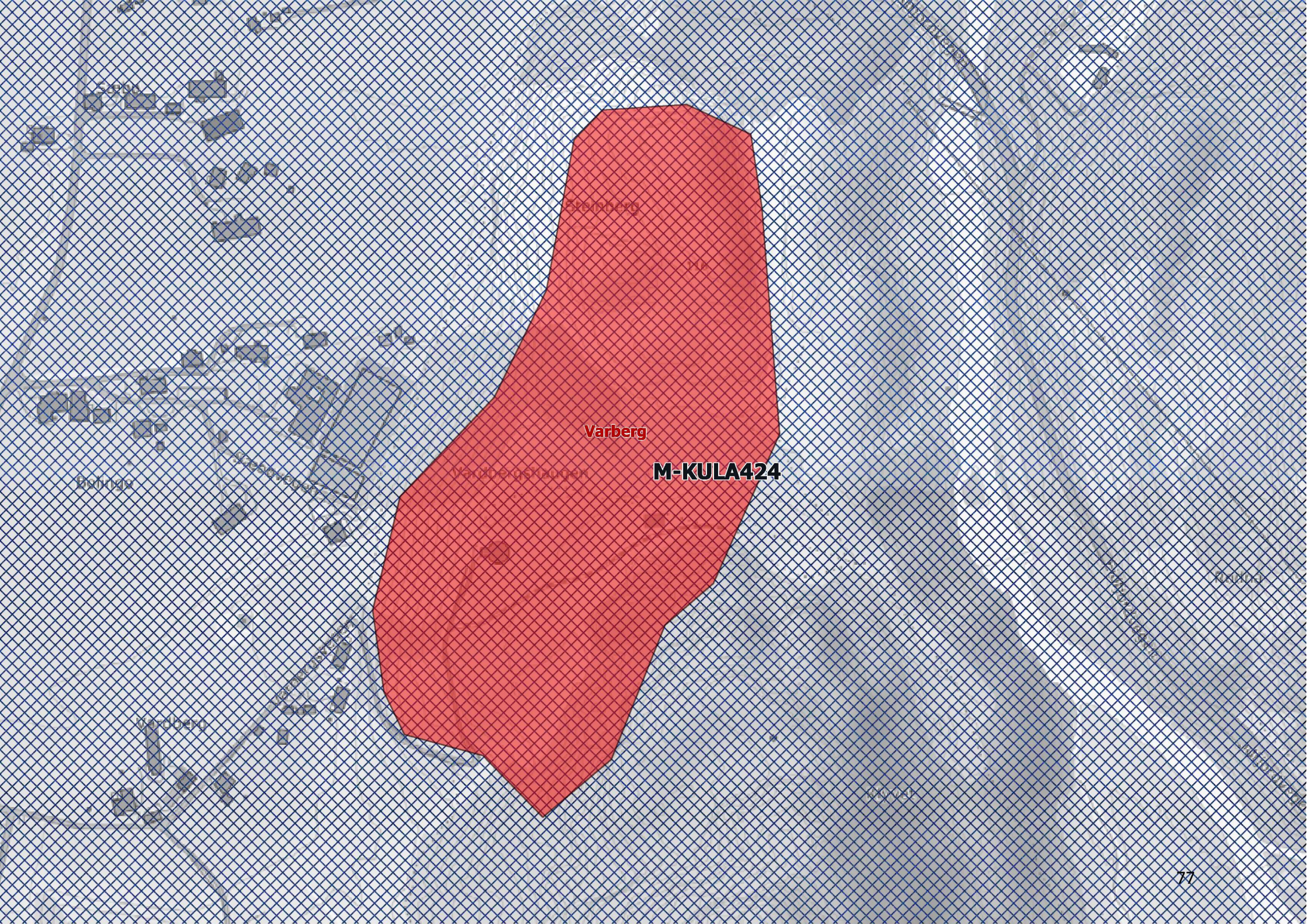
M-KULA424

Grijsvik

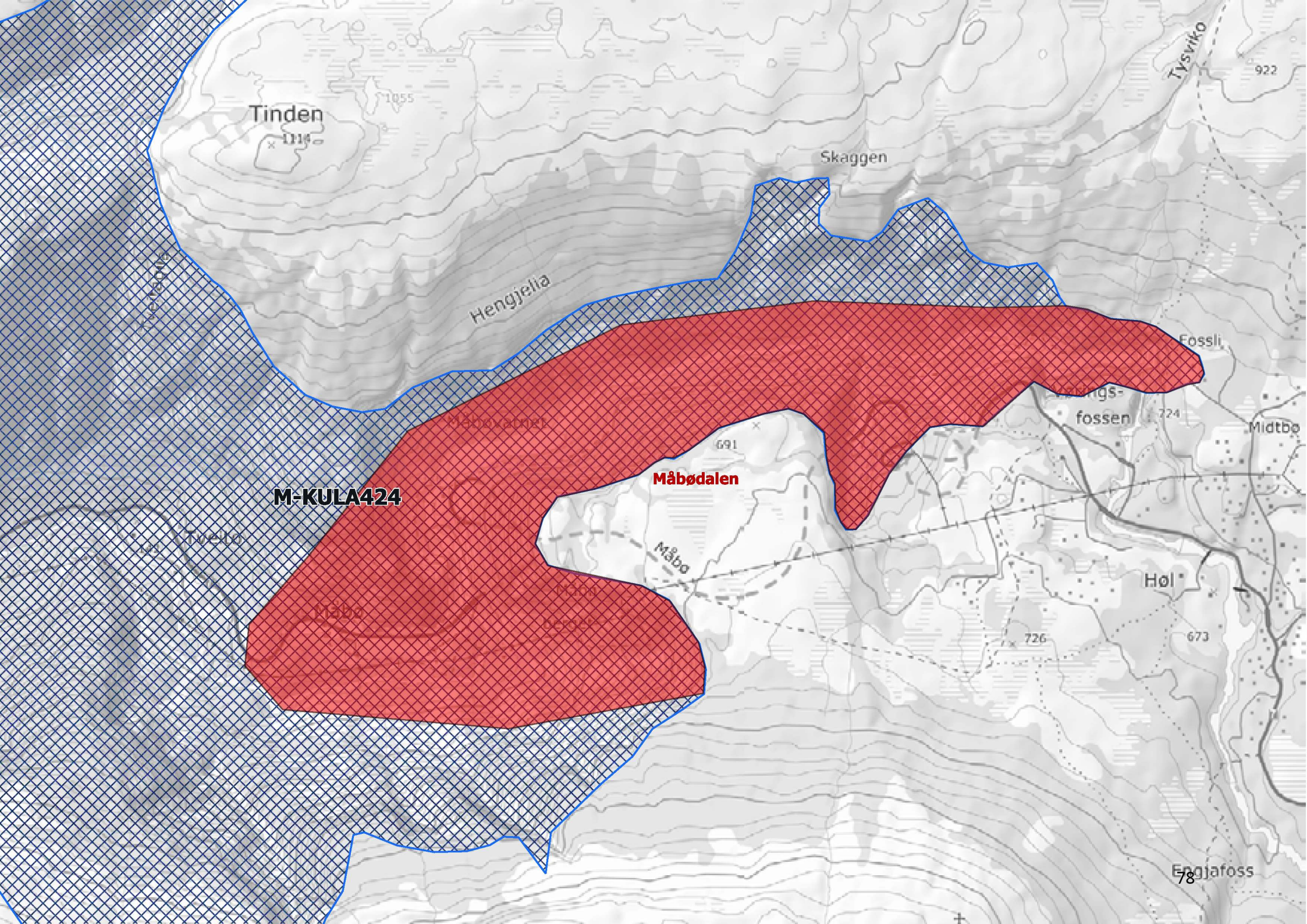

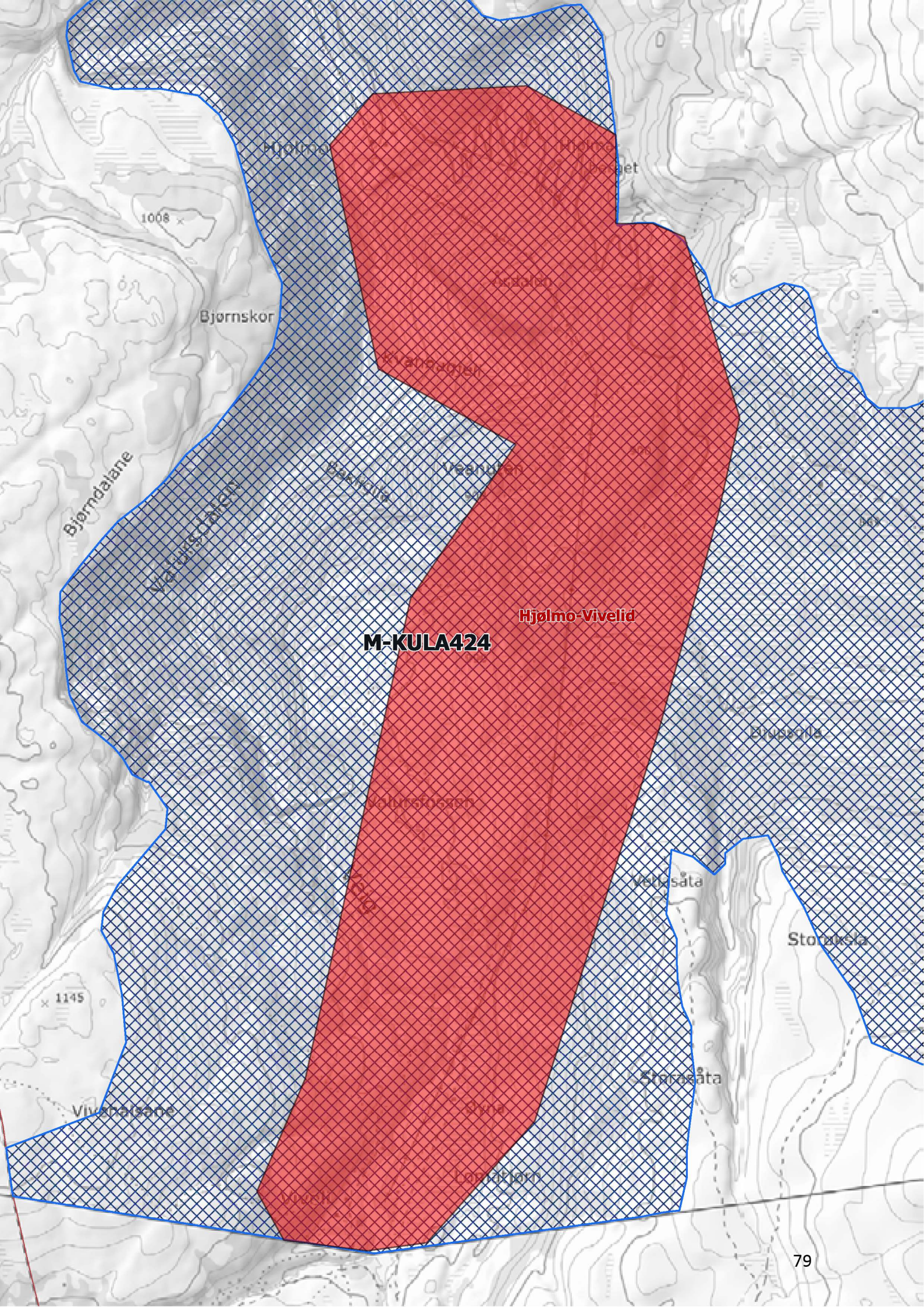

M-KULA424

Hjølmo-Vivelid

